

UNIREA CU ROMA ȘI ȘCOALA ARDELEANĂ

Unirea românilor ardeleni cu Biserica Catolică, finalizată la 1700, este un fenomen subsecvent succesului pe care imperiul continental l-a înregistrat în noua campanie împotriva turcilor, după eșecul acestora în bătălia de la Viena din 1783. Avansul austriac spre est a implicat un element nou față de campaniile anterioare, care aveau caracter de cruciadă: integrarea teritoriilor din bazinul Dunării de jos și a Carpaților în lumea Europei civilizate. Într-un moment fericit de armonie dintre puterea imperială și Roma forței catolice, acțiunile Ligii Sfinte conduse de Leopold I au implicat și o latură spirituală, culturală, manifestată concret prin calea paralelă a relansării catolicismului în aceste părți, unde fusese vitregit de avântul Reformei, pentru care dominația otomană a fost un răstimp de înflorire. Situată și ea în „zona de recuperare din est”, cum numește Pierre Chaunu arealul crescând al teritoriilor cucerite¹, Transilvania a fost, la sfârșitul secolului al XVII-lea, ținta acțiunii concertate a iezuiților, purtătorii ofertei catolice în vidul cultural relativ, instalat odată cu răsturnarea echilibrului politico-militar în favoarea imperialilor de la Viena². Această ofertă s-a concretizat pentru prima dată în 1696, într-o rezoluție a împăratului, prin care se promite românilor egalitate cu practicantii religiilor recepte din proaspăt cuceritul principat, dacă se vor uni cu una dintre aceste religii. Dubla țintă diplomatică a monarhului avea în vedere, pe de o parte, șansa dorită a românilor de a se integra între cetățenii recunoscuți ai țării, din rândul cărora fuseseră excluși prin constituțiile feudale ungurești, iar pe de alta certitudinea că aceștia, prin natura religiei lor orientale, nu pot accepta decât confesiunea catolică, celelalte religii ardeleni situându-se pentru ei în imaginarul straniu, prin natura practicilor religioase protestante. Samuil Micu, cel dintâi istoric român al evenimentelor, definește în termeni expliți această manieră imperială: „Împăratul bine era înștiințat despre români, că ei nici numărul sfințelor taine, nici cinstirea sfintei cruci și a icoanelor, nici chemarea în rugăciune a sfinților, nici posturile și alte rânduieli și ținimii besericești, nici sfânta Liturghie nu le vor lăpăda, nici le vor părăsi, pentru aceia bine cunoștea că ei nici cu calvinii, nici cu luteranii, nici cu unitarii nu să vor uni”³. Marele sinod de la Alba Iulia din septembrie 1700 a confirmat ipoteza de pornire, când reprezentanții a 2.270 de parohii din

¹ Vezi Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, I, București, 1986, p. 365.

² Despre rolul concret al misiunii iezuite în realizarea unirii românilor vezi Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Valachicae cum Romana Ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996. Sursa, contemporană și perfect credibilă, certifică rolul decisiv al misionarilor iezuiți în convertirea românilor la catolicism, rol nu odată escamotat din considerente de cosmetizare istorică a momentului unirii.

³ Samuil Micu, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, II, București, 1995, p. 249.

Transilvania și din „părțile ungurene” au semnat actul solemn al integrării în Biserica Catolică, după normele permissive ale Conciliului de la Florența din 1439, care le îngăduia păstrarea neștirbită a ritului oriental de până atunci⁴.

Din momentul inedit al anului 1700, istoria românilor ardeleni a prins ritmuri noi și alerte de desfășurare, după cenușiiul câtorva secole de iobăgie și marginalizare. În planul politicii înalte, noua etapă se caracterizează prin hotărârea Vienei de a-și respecta promisiunile față de români, care se constituiseră, ca neofiți, în cea mai întinsă unitate teritorială din Europa catolică. La câteva luni după sinodul final al Unirii, în 19 martie 1701, Leopold I a emis faimoasa diplomă cunoscută sub numele de *Secunda Leopoldina*, ale cărei prevederi esențiale stabilesc norme revoluționare de existență socială și culturală pentru români. Important este mai ales punctul 3 al diplomei, care impune ruperea tradiției constituționale din Transilvania, prin încorporarea românilor uniți între națiunile recepte, în situație egală cu ungurii, secuii și sașii⁵. Trebuie subliniat faptul că, la data emiterii diplomei, toți românii din Transilvania erau uniți, cu excepția greco-valahilor din Brașov, ca atare actul imperial este o recunoaștere în premieră a românilor ca națiune europeană și după normele europene ale vremii. Deși prevederile *Secundei* n-au putut fi aplicate, din cauza opoziției acerbe a vechilor structuri constituționale, moștenite de puterea de la Viena odată cu luarea Transilvaniei, impactul de imagine a fost uluitor, datorită preponderenței demografice masive a românilor în principat, ca mașină economică de bază în sistemul încă nedesprins de producția feudală. Întregul secol al XVIII-lea va fi dominat acum, mai mult sau mai puțin zgomotos, de români și problematica lor, fie ea de ordin politic, social, economic sau cultural-religios.

Originalitatea acestui răstimp cronologic constă în faptul că beneficiile Uniri cu Roma s-au agregat masiv în spațiul cultural și mult mai puțin în cel politico-social. După eșecul luptei lui Inochentie Micu-Klein⁶, încrezător în

⁴ Din ampla literatură dedicată acestui document crucial pentru istoria românilor vezi, selectiv, Andreas Freyberger, *Historica relatio Unionis Walachicae cum Romana Ecclesia*. Relatare istorică despre unirea bisericii românești cu Biserica Romei, text îngrijit după manuscris inedit, versiune românească și studiu introductiv de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 1996; Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, lucrare manuscrisă, p. 362-372; idem, *Istoria românilor*, ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 272-283, 403-405; Johann Hintz, *Geschichte des Bisthums der griechisch-nichtunirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Sibiu, 1850, p. 99-106; Joseph Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter K. Leopold I*, în „Sitzungsberichte de philosophisch – historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften”, 27-ter Band, 1858, Heft I, pp. 350-382, p. 376-380; Nicolaus Nilles, *Symbolae ad illustrandum historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*, I, Oeniponte, 1885, 292-301; Kurt Wessely, *A doua Diplomă leopoldină*, București, 1938 (extras din „Analele Academiei Române”, Seria III, tom. XX, Memoriile secțiunii istorice, mem. 12); D. Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, București, 1984, p. 134-150.

⁵ D. Prodan, *Suplex Libellus...*, p. 144-147.

⁶ Din bibliografia dedicată acestui zbuicium se pot aminti, ca esențiale, următoarele contribuții: Samuil Micu, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant*,

promisiunile politice ale lui Leopold I, însumate în *Secunda Leopoldina*, spre mijlocul secolului se prefigurează o strategie nouă în viziunea liderilor greco-catolici ardeleni, episcopul Petru Pavel Aron în primul rând: calea neleopoldină⁷. Aceasta însuma totalitatea mijloacelor de dezvoltare culturală, pe bază de modele și referințe din apus, practică facilitată de noua configurație confesională, integrată religiei regente în Europa vremii. În complicatele mișcări care s-au pus în operă cu ocazia Unirii și-a putut face loc, așadar, și elementul cultural, timid la început, dar de mare răsunet în viitorul noii confesiuni românești și al românilor în general⁸. Chiar primului episcop unit, artizanul Unirii, Atanasie Anghel, i s-a dat în sarcină, cu ocazia unei călătorii la Viena în februarie 1701, ridicarea de școli românești afiliate religiei care se instaura în Transilvania⁹. Sub păstoria urmașului său, Ioan Giurgiu Patachi, papalitatea de la Roma decide, în 1721, întemeierea efectivă a episcopiei unite românești, numită a Făgărașului, printr-o celebră bulă pontificală cu incipitul „Rationi congruit”, document cardinal pentru întreaga evoluție ulterioară a confesiunii unite. Stipulând întemeierea unei catedrale pentru noua episcopie, Papa Inocențiu XIII prevede ca „în aceeași biserică să se consacre călugări și preoți după canoanele ritului grecesc, care să țină locul canonicilor și capitulului”¹⁰. Acest deziderat, vizând închegarea unei elite intelectuale de formație apuseană, a putut fi realizat de al treilea episcop unit, Inochentie Micu-Klein, în reședința întemeiată chiar de el la Blaj. Un mare gest de munificență al împăratului Carol VI din 1738, care, în consecința donării domeniului urbarial al Blajului pe seama episcopiei unite, pretinde între altele zidirea unei mănăstiri pentru 11 călugări-profesori, unde „pruncii în credință și în carte să se înveță și de acolo harnici, întru învățături bine învățați parohi de legea grecească să se poată procopsi”¹¹, precum și trimiterea a trei tineri români spre a studia la Colegiul Urban de Propaganda Fide din Roma, i-a permis ierarhului-întemeietor să pună bazele tuturor instituțiilor culturale care vor face din confesiunea unită o șansă de

Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII, lucrare manuscrisă, p. 379-380; idem, Istoria românilor, p. 302; George Bariț, Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă, I, Sibiu, 1889, p. 416-418; Jancsó Benedek, A román nemzetiség törékvése története..., I, p. 665-702; Augustin Bunea, Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751), Blaj, 1900; Gheorghe Bogdan-Duică, Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain, Caransebeș, 1896; Silviu Dragomir, Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII, I-II, Sibiu, 1920, I, p. 126-137; Victor I. Opreșiu, Viața de luptă și mucenicie a episcopului român unit Ioan Inochentie Micu (1730-1751), Deva, 1940; Corneliu Albu, Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein, București, 1983; D. Prodan, Suplex Libellus..., p. 158-198; Francisc Pall, Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745 – 1768, I-III, Cluj-Napoca, 1997, pass.

⁷ Teoretizată de noi în mai multe lucrări, între care cea mai recentă este Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, 2007, p. 38-51.

⁸ Vezi Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 227-228.

⁹ Andreas Freyberger, op. cit., p. 95.

¹⁰ Vezi despre edițiile cunoscute ale bulei „*Rationi congruit*” la Ioan Chindriș, Bula papală „*Rationi congruit*” de la 1721 și întemeierea Episcopiei Făgărașului, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXIII, 1994, p. 85 – 106. Unica traducere românească, a noastră, tot acolo, p. 103 – 105.

¹¹ Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 294.

integrare europeană pentru români, iar din Blaj un focar de iradiere spirituală și culturală unic în istoria acestora¹².

Un simptom interesant, care s-a manifestat odată cu avansul Unirii, a fost ceea ce s-ar putea numi *translatio lecturae librorum*, adică o întoarcere de 180° a interesului pentru carte, dinspre est spre vest. Dacă episcopul Teofil, care în 1697 a experimentat o primă tentativă a unirii cu Roma în Transilvania¹³, mai avea drept carte de căpătâi un liturghier slavon manuscris¹⁴, după 1700 va începe intrarea masivă a cărții occidentale, purtătoarea unei alte culturi, a unui alt mesaj spiritual și științific, a unei alte imagini a lumii și societății. Pe alt plan, atracția spre carte excede, ca prezență, imperiul necesității imediate, de cult în primul rând, convertindu-se, după moda occidentală, într-un tropism liber, ce reflectă înclinațiile culturale care-l conduc pe colecționar. În biblioteca lui Ioan Giurgiu Patachi, al doilea episcop unit, întâlnim cărți în limbile latină, germană, italiană, maghiară, greacă și română. Este prima infuzie masivă de carte occidentală în mediul românesc din Transilvania, totodată cea dintâi bibliotecă organizată pe care o întâlnim în același mediu¹⁵. Episcopul se înfățișează, în lumina lecturilor sale, ca un om cu apetit cultural accentuat și divers. Este interesat de marea literatură catolică a Contrareforme, unde excelau vestitele polemici ale lui Roberto Bellarmino¹⁶, de dreptul canonic occidental așa cum este el ilustrat în lucrarea *Corpus juris canonici*, apărută la Basel în 1696, dar și de lucrări privind istoria Transilvaniei, cum este aceea a cronicarului și epigrafistului ardelean Stephanus Zamosius, *Analecta lapidum vetustorum ac nonnularum in Dacia antiquitatum*, apărută la Padova în 1593. Este cea mai veche valorificare tipografică a inscripțiilor antice din Dacia Romană, culese de pe monumentele în piatră prezente din belșug în Transilvania. Cartea este prima lucrare de istorie locală semnalată în posesia unui român ardelean. Ea aducea revelația, ilustrată documentar, a unui trecut pomenit și de alți umaniști europeni și va fi una din sursele de inspirație ale istoricilor Școlii Ardelene, în special a lui Samuil Micu¹⁷. Nu mai puțin interesante sunt cele opt manuscrise autografe rămase de la el, toate în limba latină și cu

¹² Vezi Ioan Chindriș, *Blajul luminist. O analiză a structurilor culturale*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 187-208.

¹³ O bibliografie cvasicompletă despre el la Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p. 390-391.

¹⁴ Acest manuscris se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, mss. slave nr. 2

¹⁵ Magdalena Tampa, *Din începuturile bibliotecii de la Blaj. Despre inventarul manuscris din 14 iunie 1747*, în „Biblioteca și cercetarea”, buletin științific multiplicat al Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, III, Cluj-Napoca, 1979, p. 126 – 145.

¹⁶ Care este prezent în biblioteca lui Giurgiu Patachi cu ediția *Disputationes Roberti Bellarmini e Societate Jesu S. R. E. cardinalis, de controversiis Christianae fidei*, in-folio, I – IV, Praga, 1721.

¹⁷ În lucrarea sa încă inedită, rămasă în manuscris, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII*, p. 362-372, el reproduce 45 de inscripții din cartea lui Zamosius, pentru a ilustra perioada stăpâniri romane în Dacia.

conținut variat¹⁸, semnificând faptul că Școala Ardeleană a debutat odată cu Unirea de la 1700 și că este consecința firească, în plan cultural, a acesteia. Pe urmele lui Giurgiu Patachi, toți episcopii uniți din secolul al XVIII-lea vor fi mari colecționari de carte. În cazul lui Inochentie Micu-Klein, urmașul în scaun, pasiunea bibliofilă devine act istoric precursor. Biblioteca acestuia, bogată și variată¹⁹, conține și numeroase lucrări românești, tipărite și manuscrise, între care *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, text care, prin uriașul interes stârnit între români, a pus bazele naționalizării vieții culturale, operă desăvârșită sub Petru Pavel Aron²⁰. Mai apoi, Inochentie face trecerea de la biblioteca personală la cea publică, prin contopirea cu cărțile adunate la Blaj pe alte variate căi și crearea unui fond de carte al călugărilor bazilieni. Modelul european al bibliofiliei, prețuit la noi de toți ierarhii greco-catolici din secolul al XVIII-lea, se subsumează unui fenomen sincron est-european surprins de Pierre Chaunu, care observă că „în sectoarele de recuperare, la est, numărul cărților crește de douăzeci de ori” între 1689 – 1780²¹. În ambianța epoci, bibliotecile episcopilor uniți erau mai degrabă publice decât private, în jurul lor centrându-se primele grupări savante, produse de noua confesiune cu ambiții europene. Intrarea cărților este ilustrată și prin bibliotecile efectiv private ce se constituie în lumea românească ardeleană, cum sunt acelea ale lui Ștefan Salciai sau Alexandru Fiscuti, ambii preoți din aria unită²². După modelele înalte, numeroși alți clerici și laici și-au înjghebat propriile biblioteci, cea mai vastă și mai interesantă fiind aceea a lui Petru Maior, protopop vreme de peste două decenii în Reghin, lider și mentor spiritual local de o popularitate extremă, cărțile lui fiind cunoscute și utilizate de intelectualii din-o arie foarte expresivă a Transilvaniei. Astfel de biblioteci „populare”, alături de cele arhieresti, constituie factorul underground prin care ideile din apus își fac loc la români. Demn de urmărit este felul cum, indiferent de filiera de intrare, numărul cărților „neconvenționale”, chiar profane, crește continuu, iar cu ele odată și spiritul iluminist apusean. În biblioteca lui Ștefan Salciai, de exemplu, întâlnim faimoasa operă dizidentă a lui Blaise Pascal, *Scrisori provinciale*, alături de o scriere a genialului și cinicului politolog Niccollo Machiavelli. Afluxul cărților a constituit și un factor bulversant în rândul intelectualității în formare, prin varietatea mesajelor suprapuse peste varietatea unghiurilor de recepționare a acestora. Spre sfârșitul secolului, Petru Maior îl va

¹⁸ *Tractatus de Deo, Tractatus de Incarnatione Verbi, Tractatus in phisicam Aristotelis, Tractatus de universam philosophiam, Tractatus polemicus, Tractatus de virtutibus theologicis, Tractatus de beatitudine* și o *Logica manuscripta*. Toate aceste manuscrise se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

¹⁹ Vezi conținutul ei exhaustiv, cu comentarii, la Ioan Chindriș, *Biblioteca lui Inochentie Micu-Klein*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXXIV, 1995, p. 347 – 373 și în vol. *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001, p. 45-76.

²⁰ Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, p. 51-70.

²¹ Op. cit., p. 330.

²² Pompiliu Teodor, Două biblioteci particulare românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în „Studii și cercetări de bibliologie”, II, 1957, p. 261 – 269.

învinui pe episcopul Ioan Bob că prețuiește mai mult principiile aceluiasi Machiavelli decât învățăturile lui Isus Hristos²³. Acest lucru nu-l va împiedeca pe autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* să aibă în propria bibliotecă opera ateului Voltaire, *Lettres angloiszez*, alături de alte cărți „neortodoxe”, dintre care o atracție aparte o exercitau cele ale autorilor janseniști, Pascal în primul rând, dar și comilitoni ai lui cum sunt Joannes Opstraet sau Claude Fleury. Cultura și gândirea de factură europeană, șocantă uneori pentru românii remanenți istoric în mentalul răsăritean, contestată alteori, s-a impus până la urmă în Transilvania, prin naturalețea cu care s-a armonizat pe curbele de nivel ale evoluției societății secolului al XVIII-lea. Și, cum istoria a prins viteze nebănuite înainte, nu este o surpriză regăsirea acestora în principalele receptacole de idei ale vremii, care erau cărțile.

Pentru cercetătorul culturii românești din Transilvania secolului al XVIII-lea, cel mai spectaculos element de contemplat este modul cum dintr-un nou peisaj dominat de reforme politice, reșezări religioase și tangaje sociale, infuzia de cultură străină s-a convertit treptat într-o propensiune puternică spre creația originală de factură internă. Inspirația orientală face loc și celei apusene, pentru ca, în timp, cea din urmă să devină regentă. Un Arhieraticon al lui Inochentie Micu-Klein, redactat în 1748, în exilul de la Roma, are ca bază vechile slujebnice arhieriești din lumea ortodoxă, dar se inspiră și din cea mai autorizată sursă vest-europeană de gen, Arhieraticonul tipărit de Isaac Habert la Paris, în 1676²⁴. Cu această carte de altar, instrument de bază în exercitarea slujbei religioase de către orice ierarh bisericesc, debutează scrisul ardelean pendinte de religia unită, operă a unui român²⁵. Se apropia sorocul unei jumătăți de secol de la Unire, iar Blajul, întemeiat de Inochentie însuși, acumula virtuțile unei stele dense de cultură, pregătită să rodească, în fine, literatură cu miez național. Placa turnantă a acestei revoluții a constituit-o păstoria lui Petru Pavel Aron, ca vicar apostolic și episcop, între 1747 – 1764. Marea revelație a acestui om luminat, primul student român la Propaganda Fide din Roma, a fost ideea democratizării culturii prin școală. Un mesaj ca acela al Unirii și al culturii de tip european risca să plutească în gol, lipsind un public receptor care să-l înțeleagă. Cunoscuta revoluție didactică din 1754 a lui Aron este exprimată în cuvinte simple, care vor schimba, însă, istoria unui popor: „Să ne apucăm de deschiderea învățăturilor și chivernisirea într-însele

²³ Petru Maior, *Scripta minora*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1997, p. 231.

²⁴ *Arhieraticon. Liber pontificalis Ecclesiae Graecae...*, și titlul continuă, lung, în stilul baroc al epocii. Vezi Inochentie Micu-Klein, *Arhieraticon*, ediție după manuscrisul inedit îngrijită de Ioan Chindriș și Florica Nuțiu, București, 2000, p. 21-23 și pass.

²⁵ Prima carte pe seama uniților a fost Pânea pruncilor sau învățătura credinții creștinești, un catehism catolic tradus de preotul Duma Ianeș din Bărăbanți (vezi Ioan Mușlea, *Pânea pruncilor*, Belgrad, 1702. Din istoria unei vechi cărți românești, în *Omagiul lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 617 – 631).

a celor lipsiți”²⁶. „Deschiderea” s-a făcut prin trei școli deodată, în măsură să acopere necesarul transmiterii cunoștințelor, de la nivelul elementar și până la pregătirea preoților din mediul rural. Pronosticul de viitor al școlilor Blajului iluminist, despre care s-a scris o întreagă literatură, a constat în inspirația ecumenică a ierarhului unit, de a primi în școlile sale tineri de toate stările, confesiunile și etniile din principat, în condițiile când toate aceste etnii și confesiunile lor făceau eforturi conjugate pentru a distruge Biserica Unită. Actele școlare rămase de la el dovedesc acest lucru. Încă din primul an de funcționare, școlile sunt frecventate de elevi din Maramureș până în Făgăraș sau Banat. Nobilul de 20 de ani Pahomie Vancea din Oncești Marmăției figurează în catalog alături de „plebeul iobag” (*plebeus subditus*) George din Comana Făgărașului și de Sava din Rășinari, doi ortodocși încă fără nume de familie stabilă, fiind declinați în document după satul de baștină. Cel de al doilea nu este altul decât Sava Popovici, distinsul cleric ortodox de mai târziu, fiul preotului de aceeași confesiune din satul emblematic al ortodoxismului ardelean. Bănățeanul Dumitru Popovici se roagă de episcop, printr-o scrisoare, să fie primit la învățătură în Blaj, în termeni antologici dacă ne gândim că era vorba de un copil: „Precum îți faci milă cu mulți de-i primești la mila Măriei tale, întru acest chip mă rog și eu Măriei tale ca să-ți faci milă a mă primi la seminariul Măriei tale”. Ungurul György Tikosi, posibil reformat, se roagă de episcop în termeni similari să fie primit printre seminariști, „așa cum v-ați îndurat și de ceilalți”²⁷. Strategia materială a lui Aron, care asigura gratuitatea școlarizării – „nici o plată de la ucenici așteptându-să” – și un ajutor de hrană gratuită pentru toți școlarii, a făcut ca în doar cinci ani numărul elevilor să crească la 500, întrecându-l pe acela al locuitorilor Blajului. Acest număr va fi perceput de un reprezentant al ideologiei naționale ungurești, György Rettegi, drept o primejdie politică, într-un document din 1761²⁸. Strategia culturală precursoră de forță politică este trăsătura cea mai importantă a mediului românesc unit din Transilvania Școli Ardelene, cu efecte de viitor mai consistente decât zbuciumul politic al lui Inochentie sau revolta sângeroasă a lui Horea. Tâlcul acestui fapt îl explică deosebit de plastic istoricul ungar Benedek Jancsó, în lucrarea sa dedicată luptei naționale a românilor din Transilvania: „Educația

²⁶ Cea mai recentă ediție a documentelor prin care s-au înființat școlile Blajului la Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, p. 61-64.

²⁷ Zenovie Păclișanu, *Documente privitoare la istoria școalelor din Blaj*, București, 1930.

²⁸ „De acest lucru – spune Rettegi – mărturisesc sincer că îmi este frică, pentru că dacă cineva lasă și mai tare acest lucru de capul lor, pe noi pot să ne pustiască cu mare spor, fiindcă în Ardeal sunt pe puțin de zece ori mai mulți români decât unguri”. Document comunicat la 1886 de istoricul Károly Torma în revista "Hazánk", p. 382 : „Ettől bizony megvalom, hogy félek, mert ha valaki jobban is eszekre adja ezen dolgot, minket bizony szaporán elpusztíthatnak, mert Erdélyben könnyen vagyon tiz annzi oláhság, mint magyar”. Vezi și Augustin Bunea, *Episcopia Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 201, n. 1.

aprinde în sufletele oamenilor acea prometeică scânteie care face din mulțimi popoare și din popoare națiuni”²⁹.

Națiunea românească din Transilvania, așa cum s-a conturat ea în secolul al XVIII-lea și s-a exprimat prin creația Școlii Ardelene, este protomodelul națiunii moderne unitare, importat apoi din interiorul Carpaților în Moldovalahia, odată cu opera și ideile învățaților din mediul unit al Blajului. Vehiculul ideilor l-au constituit cartea și tiparul. Acesta din urmă a renăscut în Blaj la 1750, cu capodopera de teologie erudită care a fost lucrarea *Floarea adevărului*³⁰, rod al colaborării cărturarilor din prima generație a Școlii Ardelene, ce s-a manifestat ca grupare cu imagine distinctă în jurul episcopului Petru Pavel Aron. „Cucearnicii între ieromonași”, cum își „semnează” anonim cartea, erau Aron însuși, apoi Grigore Maior, Gherontie Cotorea, Atanasie Rednic și Silvestru Caliani, oameni în floarea vârstei, cu pregătire umanistă în institute catolice din Roma, Viena sau Tirnavia. Operă cu finalitate teologică în primul rând, menită să fundamenteze identitatea Bisericii Române Unite, *Floarea adevărului* este și un mesager al școlii de erudiție care se năștea în mediul Blajului, prin metoda științifică de organizare a materialului. Este prima carte din cultura noastră care are o bibliografie precizată, unde sunt trimise toate aserțiunile autorilor. Acestea dovedeau că Unirea cu Roma își are rădăcinile în Scriptură, în opera sfinților părinți și în tradiția Bisericii creștine, ca atare nu este altceva – după chiar sunetul titlului – decât „numai credința și învățătura Sfinților Părinți”. Argumentația lucrării se menține în albia teologiei curate, fără vreo intruziune subiectivă, în formulările ei nu se regăsește nimic din subiectivismul autorilor, concluziile izvorând din substanța obiectivă a surselor folosite. Este o lucrare independentă, profund originală, în plus scrisă într-o limbă suficient de populară ca să poată deveni un „îndreptar la purtător” pentru cine voia să cunoască rațiunile teologice ale unirii.

Din acest punct important, preocupările literare ale uniților se bifurcă în două direcții, care vor deveni emblematice. Pe de o parte, continuă în forță tipărirea cărților religioase de altar, după modele din Țara Românească, de preferință Râmnic, cu ajustările minime, intervențiile și „diortosirile” de rigoare, iar pe de altă parte debutează scrisul original, în deceniul 1750 – 1760, în care răzbat de pe acum ecourile viitoarelor opere ale corifeilor Școlii. O lucrare a lui Gherontie Cotorea, scoasă abia recent la lumină după manuscrisul rămas nepublicat, *Despre*

²⁹ Jancsó Benedek, *A román nemzetiség törekvések története és jelen állapota*, I, Budapesta, 1896, p. 701.

³⁰ Entitate legendară a bibliologiei românești, această carte, intitulată *Floarea adevărului*, pentru pacea și dragostea de obște, din grădinile Sfințelor Scripturi. Prin mare strădănie a cucearnicilor între ieromonași, în Mănăstirea Sfintei Troițe de la Blaj acum întâi culeasă. Carea luminat arată cum că unirea altă nu easte, fără numai credința și învățătura Sfinților Părinți. Tipăritu-s-au în Blaj, în anul Domnului 1750, martie 30, se mai păstrează într-un singur exemplar, la Biblioteca Națională din Budapesta (Országos Széchényi Könyvtár), cota 324007. Despre felul cum a ajuns ea acolo, vezi Ioan Chindriș, *Transilvanica*, p. 710.

articulașurile ceale de price³¹, deschide, prin aserțiuni memorabile, pârția viitoarelor opere istorice care vor marca deceniile următoare în paleta națională militantă binecunoscută: „Era oarecând și neamul rumânesc neam vestit și lăudat, iară acum fără de veaste și de toți ocărăț zace. Era oarecând viteaz și în războiu tare, iară acum fără de puteare și mai fricos decât alte neamuri. Era oarecând înțelept, iară acum încunjurat de norul nesciinții. Era de cinste, iară acum de toți lăpădat. Porunca oarecând și Ardealului, iară acum nici țării sale. Îi slujea oarecând alte neamuri, acum dânsul easte bajocura acelora”. Nostalgia unui trecut ilustru al neamului românesc este axa pe care s-a forjat întreaga istoriografie iluministă din școala unită de la Blaj. La rândul ei, opera filologică își are precursorul într-un dicționar latin-român al lui Grigore Maior³², alcătuit după modelul cu care Emmanuel Alvarez cucerise Europa în secolul al XVI-lea. Dicționarul lui Maior avea o menire definită, aceea de a servi ca instrument de lucru pentru cea mai mare operă a primei generații se iluminaști uniți, traducerea Vulgatei latine, hotărâtă de Petru Pavel Aron. Era o provocare extremă, întrucât până la acea dată nu se tradusese din latină în românește vreun text mai extins decât un act de cancelarie domnească, și aceasta în țările române de peste Carpați. A debuta cu Biblia presupunea erudiție și competență, ambele dobândite pe curbele ascendente de nivel ale generalizării impulsului spre cultură, ce caracteriza însăși esența Bisericii Unite. *Vulgata de la Blaj*, traducere din anii 1760 – 1761³³, care cuprinde Vechiul Testament și Evanghelia, se situează cronologic și metodologic între *Biblia de la București* din 1688 și *Biblia de la Blaj* din 1795. Versiunea aduce surpriza unei limbi românești neegalate de cea de la 1688 și 1795, de o prospețime și frumusețe neîntâlnită la celelalte două, în pofida imensei lor notorietăți. Cum se poate explica acest fapt? Cu *Vulgata de la Blaj* se încheie evul de aur al limbii românești literare una și aceeași cu limba populară. Traducătorii din latină de la Blaj, aceiași care au scris Floarea adevărului, folosesc în marea construcție literară cărămida limbii populare din nordul Transilvaniei, unde se păstrau – și se mai păstrează – forme verbale și elemente de rostire mult mai apropiate de limba latină originară decât în alte zone românești. Pe acest sol generos în rudimente utile, spiritul limbii latine s-a suprapus armonios, necrispat, rezultând o limbă biblică românească demnă de sintagma „fagure de miere” al lui Mihai Eminescu. Iată, ca mostră, Geneza 45, 1-10: „1. Și nu să putea mai conteni Iosif, mulți stând înainte, ci au poruncit să iasă toți afară și nici un strein să nu fie de față când să vor cunoaște împreună. / 2. Și au

³¹ A fost publicată în anul 2000 la Alba Iulia, de către Laura Stanciu, într-o ediție princeps însoțită de facsimile.

³² Rămas deasemenea în manuscris, din care s-a alcătuit recent ediția: Grigore Maior, *Institutionea lingvae Valachicae. Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, cu studiu introductiv de Iacob Mârza, I-II, Alba Iulia, 2001.

³³ A rămas în manuscris până în 2005, când i s-a dat atenția meritată, printr-o ediție princeps monumentală, publicată de Academia Română: *Biblia Vulgata Blaj 1760 – 1761*, I-V, Editura Academiei Române, București, 2005, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob.

rădicat glas cu plângere, carea au auzit eghipteanii și toată casa lui faraon. / 3. Și au zis fraților săi: „Eu sânt Iosif. Încă trăeaște tatăl meu?” Nu putea răspunde frații, de mare groază spăimântați. / 4. Cătră carii el, blând: „Apropiati-vă – au zis – la mine”. Și apropiindu-să: „Eu sânt – au zis – Iosif, fratele vostru carele l-ați vândut în Eghipt.” / 5. Nu vă spăimântați, nici vă pară greu că m-ați vândut în țărâle acestea. Că pentru mântuirea voastră m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră în Eghipt. / 6. Că doi ani sânt de când au început foametea pre pământ, și încă cinci ani mai sânt în care nici a ara să va putea, nici a săcera. / 7. Și m-au trimis mai înainte Dumnezeu, să vă țineți pre pământ și hrană de trăit să puteți avea. / 8. Nu din sfatul vostru, ci din vreaarea lui Dumnezeu m-au trimis aicea, carele m-au făcut ca un tată lui faraon și stăpân a toată casa lui, și căpetenie preste tot pământul Eghiptului. / 9. Sârguiți și vă suiți la tatăl meu și-i ziceți: «Aceasta poruncește fiul tău Iosif: „Dumnezeu m-au făcut domn preste tot pământul Eghiptului. Pogori la mine, nu zăbovi. / 10. Și vei lăcui în pământul Ghesen, și vei fi aproape de mine, tu și feciorii tăi, și fiii feciorilor tăi, oile tale și ciurdele tale și toate care biruiesti”»³⁴.

Sucesiunea vârstelor intelectuale a generat curând o filosofie culturală nouă în sânul Bisericii Unite. De la punctele Unirii din 1700, trecând prin *Secunda Leopoldina*, prin Supplexul lui Inochentie Micu-Klein din 1744, prin tunelul luminos al percepției culturale inițiate de Petru Pavel Aron, actorii scenei ideologice au perceput integrarea în Biserica Romei ca pe un mijloc providențial de scoatere a românilor ardeleni din capcana marginalizării istorice, unde îi adusesese dominația de multe secole a ungarilor. Tinerii greco-catolici întorși, promoție după promoție, de la studii din Roma au constituit elementul de legătură a românilor cu obârșia lor, care, în lumina monumentelor contemplate acolo, era una glorioasă, pe cât de deplorabil era prezentul. Impulsul romantic indus de aceste meditații la origini a creat prima fază a latinismului ardelean, de tip iluminist, cu cele trei

laturi conceptuale mai vizibile: originea romană, latinitatea limbii și primatul de drept, pe baza continuității, al românilor în Transilvania. Starea culturală propice creată sub Petru Pavel Aron, existența unui public receptiv la idei înalte, modelul activ al clericului, așa cum l-au putut cunoaște în lumea catolică, toate acestea au contribuit la debutul unei creații originale, independente de cerințele de cult ale noii confesiuni religioase, dominantă ca imagine în principat. La 1779 apare la Viena faimoasa lucrare de pionierat a lui Samuil Micu, *Carte de rogaciuni*, tipărită cu alfabet latin, tocmai în ideea de a demonstra pe viu esența latină a limbii române³⁵. Puțin operantă în epocă, pentru un public obișnuit de veacuri cu

³⁴ *Biblia Vulgata 1760 – 1761*, ediție princeps după manuscrisul original coordonată de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Editura Academiei Române, I, București, 2005, p. 53-54.

³⁵ *Carte de rogaciuni pentru evlavia homului chrestin*. In Vienna. Typarita la Joseph nob. de Kurzbek,

scrierea slavonă, cartea este considerată cap de serie, prin încercarea de a demonstra marea asemănare cu latina, totodată de a statornici un sistem ortografic românesc cu litere latine. Acest ultim deziderat s-a realizat un an mai târziu, în 1780, când același Samuil Micu, împreună cu Gheorghe Șincai, tipăresc cunoscuta operă *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*³⁶, prima gramatică sistematică a limbii române. Desigur, latinitatea limbii române nu era o descoperire nouă pentru cărturarii uniți, ci doar finalitatea punerii ei în pagină iluministă și națională. În secolul al XV-lea, italianul Aeneas Sylvius Piccolomini (Papa Pius II) a afirmat originea romană a românilor, în lucrarea sa *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, tipărită la Memmingen în 1489 și apoi reprodusă în numeroase ediții³⁷. Opera lui Piccolomini „a ținut trează opinia lumii savante despre romanitatea românilor timp de câteva veacuri”³⁸, transmițând ideea multor savanți occidentali, între care mai notorii sunt Anton Verancsics³⁹, Wolfgang Lazius⁴⁰ și Joannes Lucius⁴¹. Nici cronicarilor noștri nu le-a fost străină ideea originii românilor, Miron Costin afirmând ritos că „de la Râm ne tragem”. Dar suscitarea acestei origini la modul programatic, în sistem organizat și ca element de coeziune între membrii unei școli culturale a fost posibilă numai în Transilvania și numai în cadrul unei confesiuni cu fața spre Europa catolică, așa cum era Biserica Unită cu Roma. Inochentie Micu-Klein formulase ideea națiunii române ca realitate generică în Transilvania. Palierul cultural din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea își asumă menirea de a construi edificiul de concepte majore pe care să se reazime un popor pe cale de a deveni națiune modernă. Samuil Micu și Gheorghe Șincai, prin geniala lor monografie lingvistică de la 1780, răstoarnă simplamente o viziune marginală, externă dar și internă, asupra limbii române, printr-o privire dincolo de limitele Transilvaniei, la scara întregii românități. Aflăm că această limbă este una internațională, „căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii, sau că ar face o călătorie prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de Tisa⁴², Sylvania, Banat, Cuțo-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba română înaintea altora, fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită în provinciile enumerate”⁴³.

anu’l Incarnatii Domnului MDCCLXXIX.

³⁶ Vezi Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, reeditare modernă, cu studiu introductiv, traducere și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980.

³⁷ Marin Popescu-Spineni, *Geograful Sylvius Aeneas și țările românești*, Cluj, 1938.

³⁸ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993, p. 61, la care vezi pe larg problema recunoașterii

³⁹ *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpinae*, în *Monumenta Hungariae Historica*, II, Pesta, 1857.

⁴⁰ *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello aquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Frankfurt pe Main, 1598.

⁴¹ *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666.

⁴² Lucrarea s-a tipărit la Viena, așadar autori privesc dinspre vest. Ca atare, prin „dincolo de Tisa” înțelegem la est de Tisa, adică limita istorică a teritoriului etnic românesc spre vest.

⁴³ Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae...*, p. 9.

Dintr-un argument lingvistic, concluziile converg înspre o imagine timpurie asupra unității românilor, prin schițarea teritoriului pe care îl stăpânesc prin limbă, deci prin prezență, imagine egalată abia un secol mai târziu de Alexandru Papiu Ilarian. Erudiția cu scop practic, specifică Bisericii Unite, a găsit în teoretizarea și cultivarea limbii, ca tezaur strămoșesc, argumente pentru demersul de înlăturare a scrierii chirilice, în beneficiul ortografiei latine, pertinentă de latinitatea limbii. Reforma a cucerit, lent dar cu eficiență, elita intelectuală unită, fără a ocoli Biserica în sine, unde forța tradiției – în cazul nostru cea slavo-chirilică – era mult mai puternică. Samuil Micu este autorul primei cărți românești de altar scrisă cu litere latine și în spiritul limbii latine, un Acatist tipărit la Sibiu în 1801⁴⁴. Între conținutul regândit al teologiei ce s-a creat în Biserica Unită în haina veche a chirilicelor și reforma radicală a scrierii, Blajul Școlii Ardelene s-a situat mereu în fruntea tuturor centrelor culturale românești, astfel că cea dintâi instituție care a adoptat alfabetul latin, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș, sub păstoria episcopului Ioan Lemeni. Drumul anterior parcurs spre acest rezultat este jalonat de eforturile literare ale corifeilor Școlii Ardelene pe tărâmul filologic. Biserica Unită în sine era fidelă cu sinceritate politicii de tip iluminist a cezarilor de la Viena din secolul al XVIII-lea, în mod aparte Maria Tereza și fiul ei Iosif II. Conducători pragmatici, aceștia doreau crearea unui cetățean de tip nou, evoluat, ajutat de stăpânire să devină un contributor eficient la finanțele statului. Este un *summum* la care se poate rezuma politica iluministă oficială a Curții de la Viena. Consilieri inspirați, de talia unui Ignatius Felbiger, au sugerat instituirea unei pedagogii populare generalizate, pe baza etatizării învățământului. Legiuirea în cauză, *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae* din 1781, oferea factorului cultural un câmp amplu de desfășurare, pretinzând în paralel eforturi de aliniere la standardele Imperiului. Legiuirea a prins Biserica Unită, Blajul în speță, în plină perioadă de înflorire a școlilor înființate de Petru Pavel Aron. Cei care urmau să rămână în posteritate drept corifeii ai Școlii Ardelene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, alături de alți comilitoni tineri, s-au dedicat slujirii școlii de la catedră, dar și prin alcătuirea de manuale care să corespundă noilor cerințe didactice. Dascălul iluminist prin excelență a fost Gheorghe Șincai, autorul celui mai frumos manual

⁴⁴ Acatist său carte cu multe rugatsuni pentru evlaviea fiestequarui Crestinu. Acum intr'acest chip ashezatu de la Parintele Samuil Klain dela Szád, Jeromonach din Monastirea SSS. Troitze, din Blajiu. Sibii cu Typariul lui Martin Hochmeister, Typographul Chaes. Craiesco-Dicast. 1801. Ap. Timotei Cipariu, Gramatiști și ortografiști români. Supplement, în „Archivu pentru filologie și istorie”, 1870 – 1871, nr. XXXIX, p. 761, nota **.

școlar românesc din secolul luminilor, *Catehismul cel mare* din 1783⁴⁵. Găsim în *Cuvântul înainte* al autorului o profesiune de credință emblematică pentru întreaga generație de dascăli iluminați din sfera Bisericii Unite: „M-am sârguit cât am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nicicum să nu mă abat și depărtez”, pentru ca „prin norma prin carea, după preainalta voie a Chesaro-Crăiescului Maiestat, trăbuie să se îndrepte toți oamenii, să se îndrepte și să se sporească și limba noastră”⁴⁶. Limba cu care Șincai se adresează tinerilor școlari este de o mare frumusețe, astfel explicându-se în bună parte aprecierea de care s-a bucurat atunci și se bucură și astăzi în opinia cercetătorilor. Iată un exemplu: „Luarea în seamă a desfătărilor cerești ne învață ca toate greutatea și patimile lumii aceștia să le suferim cu răbdare, pentru că patimile de acum nu sunt nemica pe lângă mărirea carea se va arăta întru noi, și desmierdările timpurești nu se pot asemena desfătărilor celor cerești”⁴⁷. A doua vârstă a Școlii deschidea drumul spre limba română literară în sensul modern al cuvântului. Printr-o simetrie providențială, opera de vârf a acestei vârste o constituie tot traducerea Bibliei, acum după Septuaginta Bisericii Orientale. Pentru o asemenea întreprindere era necesară o infrastructură lingvistică impresionantă. *Biblia de la Blaj*, tradusă de Samuil Micu și tipărită la 1795 cu cheltuiala episcopului Ioan Bob, sugerează adevărul că până la acea dată se conturase în mediul intelectual unit o limbă cultă mult mai evoluată decât cea pe care o întâlnim în scrierile anterioare. Analiza textului⁴⁸ a scos în evidență faptul că Biblia blăjeană a fixat baza sociologică a limbii literare viitoare, după cum Mihai Eminescu a stabilit fundamentul ei estetic. Așa se explică faptul că *Biblia de la Blaj* a cucerit limbajul biblic românesc, rămas același de atunci și până astăzi și transmis de la ediție la ediție în varianta majoră a Bibliei românești, oficializată de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. Aceleași versete din Geneza 45, 1-10 sună la Samuil Micu, de la 1795 și până astăzi, cu ne semnificative ajustări fonetice, astfel: „1. Și n-au putut Iosif să sufere pre toți cei ce sta înaintea lui, ci au zis: „Scoateți pre toți de la mine!” Și nici unul nu au stătut înaintea lui Iosif când s-au cunoscut fraților săi. / 2. Și au slobozit glas cu plângere, și au auzit toți eghipteanii, și s-au auzit în țara lui faraon. / 3. Și au zis Iosif cătră frații săi: „Eu sânt Iosif. Trăeaște încă tată mieu?” Și nu putea frații să-i

⁴⁵ Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri. Alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normalești a neamului românesc de Gheorghe Gavril Șincai, directorul și catehetul școalei cei normălești din Blaj și cell. În Blaj, cu tipariul Seminarului, 1783.

⁴⁶ Ap. Școala Ardeleană, ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, I-II, București, 1983 (vol. I, p. 34).

⁴⁷ Ibid., p. 54.

⁴⁸ Cu ocazia reeditării *Bibliei de la Blaj* în condiții monumentale, la Roma, în anul 2000, ediție coordonată de Ioan Chindriș și însoțită de un aparat științific amplu. A se vedea și Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 225-351; Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640 - 1800)*, I-II, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava, 2001 (în special vol. II intitulat *Biblia de la Blaj - text de referință în tradiția biblică românească*); idem, *Biblia de la Blaj (1795)*, moment de referință în cultura românească, Editura Academiei, București, 2004.

răspunză, că să înfricoșeasă. / 4. Și au zis Iosif către frații săi: „Apropiați-vă către mine”. Și s-au apropiat, și au zis: „Eu sânt Iosif, fratele vostru, pre carele ați vândut în Eghipt. / 5. Deci acum să nu vă întristați, nici să vă pară cu greu căci m-ați vândut aici, că spre viața m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră. / 6. Că acesta easte al doilea an de foamete pre pământ, și încă cinci ani, întru care nu va fi arătură, nici săcerișiu. / 7. Că m-au trimis Dumnezeu înaintea voastră, ca să rămâie voao rămășiță pre pământ și să hrănesc voao rămășiță mare. / 8. Deci acum nu voi m-ați trimis aici, ci Dumnezeu, și m-au făcut ca un tată lui faraon, și domn a toată casa lui, și stăpân preste tot pământul Eghiptului. / 9. Grăbiți, dară, de vă suiți la tatăl meu și ziceți lui aceastea: «Zice fiul tău Iosif: “Făcutu-m-au Dumnezeu domn a tot pământul Eghiptului, pogoară-te dară la mine și nu zăbovi. / 10. Și vei lăcui în pământul Ghesei al Arabiei, și vei fi aproape de mine, tu și feciorii tăi, și feciorii feciorilor tăi, oile tale și boii tăi, și câte sânt ale tale”»⁴⁹.

Mediul cultural al Blajului iluminist a fost un teren suficient de fertil pentru a forma unicul centru biblic românesc, pentru că celor două Biblii amintite le vor urma, până la începutul secolului al XX-lea, alte trei, parțiale sau integrale, variații pe tema metodologică a celor două create de Școala Ardeleană. Într-un climat general-românesc dominat, dincolo de Carpați, de negura fanariotismului purtător de obiceiuri lingvistice grecizante, iar dincoace, în Transilvania, de agonia ortodoxismului medieval muribund, filologia dezvoltată în mediul Bisericii Unite a ocrotit și fructificat conținutul de valoare istorică și frumusețe a limbii române, croindu-i destinul de liant modern al unității naționale. Traducerea Bibliei este, în sine, prin amploarea unică a textului și necesitatea imperioasă a găsirii cuvântului potrivit, un exercițiu beletristic complex. Dar în ambianța Școlii s-au realizat și opere literare în sensul actual al cuvântului. În Acatistul său cu litere latine din 1801, Samuil Micu își încearcă condeiul, cu succes, pe tărâmul poeziei. El reușește să transpună în românește rima și măsura celebrului imn religios al lui Iacopone da Todi, una dintre cele mai frumoase creații poetice ale evului mediu, *Stabat Mater*, de 60 de versuri, alcătuită din 20 de terține, cu primele două versuri de opt silabe, iar al treilea de șapte:

„Stabat Mater dolorosa
Juxta Crucem lacrimosa
Dum pendebat Filius.”

*

„Sta Maica cu jele plângând
Lângă Cruce mult lăcrămând
Când Fiiul se restignea.”

⁴⁹ Biblia de la Blaj 1795. Ediție jubiliară, Roma, 2000, p. 129.

Un examen de limba română l-a constituit pentru Micu și traducerea celei mai vestite cărți de pietate creștină, *Imitatio Christi* a lui Thomas de Kempis (1379 – 1471), călugăr burgund, autorul unei impresionante opere religioase. Frumusețea originalului inspiră condeiul tălmăcitorului român, încât cartea, apărută după moartea sa⁵⁰, rămâne cea mai plăcută lectură teologică din patrimoniul Școlii Ardelene. Ca anticameră a creației originale, traducerea este un constituent important al istoriei literaturii române, simptom al orientării gusturilor și ideilor care-i animau în plan intim pe actorii scenei literare, aici a celei ardelene. Fire cu subsidiar sedișos, Petru Maior se lasă cucerit de lectura romanului *Les aventures de Télémaque* al frondeurului preiluminist francez Fénelon (François de Salignac de La Mothe-Fénelon, 1651 – 1715), care-și cucerise contemporanii prin originalitatea modernă și curajul ideilor⁵¹. Opțiunea lui Maior se poate pune pe seama antipatiei create în Europa de restauraționismul postnapoleonian, căci în traducerea romanului⁵² se întâlnesc multe pasaje antimonarhice, iscusit eufemizate de Fénelon în haina unor sfaturi înțelepte: „Împăratul toate poate preste popoare, însă legile toate pot preste dănsul. El are o putere deplină spre a face bine, însă aceasta deloc înceată de se va da el spre rău”. Traducerea lui *Telemac* aduce în literatura română cea dintâi lectură exemplară din marea beletristică propriu-zis iluministă. De aceeași factură cu Maior și prieten admirator al acestuia, Ioan Budai-Deleanu își dezvoltă ideile proprii, nu mai puțin nonconformiste, într-o operă de ficțiune, poemul *Țiganiada*, competitiv la nivelul literaturii noastre în ansamblu și, desigur, unica scriere beletristică notabilă a Școlii Ardelene. Amplul „poemation” trădează voința ardeleanului de a da cea dintâi creație poetică originală de amploare din literatura română. Într-adevăr, până la el curajul de a urca scările Parnasului cu cele mai înalte producții poetice a fost inexistent. Își conștientizează, în prefața lucrării, calitatea de pionier, care vrea „a forma ș-a introduce un gust nou de poezie românească (...), să învețe tinerii cei de limbă iubitori [s. n.] a cerca și cele mai rădicate și mai ascunse desișuri ale Parnasului, unde lăcuiesc musele lui Omer și a lui Virghil”⁵³. Expresia „cei de limbă iubitori” din acest pasaj îl implică pe poetul nostru în același front comun filologic al Școlii Ardelene, preocupat de emanciparea și cultivarea limbii, tezaur brusc scos în

⁵⁰ A Tomii de la Cămp de urmarea lui Hristos patru cărți. Cu blagoslovenia și cheltuiala presfințitului și prealuminatului domn, Exselenția sa Ioan Bob, vlădicul Făgărașului, a Preainălțatei Chesaro Crăieștii Mărimi statului sfeatnic dinlăuntru și a Rândului al doilea Leopold comendator. Tipărită în Blaj la mitropolie anul de la Hristos 1812. *Cu tipariul seminariului.*

⁵¹ Dovadă monografia lui Andrew Michael Ramsay, *Histoire de la vie et des ouvrages de messire François de Salignac de la Mothe-Fénelon, archevêque de Cambrai*, apărută la Amsterdam în 1727, deci la numai 12 ani de la moartea lui Fénelon, fapt deosebit de rar pentru acea vreme.

⁵² Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise (Odissevs) întocmite de Fenelon, arhiepiscopul Cambrei, acum întâi de pre limba italienească pre limba românească prefăcută, Buda, 1818, 287 pagini.

⁵³ I. Budai-Deleanu, *Opere*, 1, *Țiganiada* (B), ediție critică de Florea Fugariu, cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, 1974, p. XXI.

lumină odată cu teoretizarea ei ca argument al originii istorice măgulitoare pentru români. Dar Budai-Deleanu arată și altă cale de a cultiva limba decât variația gramaticală pe aceeași temă: calea beletristică. A fost un ambițios, dar în grilă șugubeată, pe măsura firii sale excentrice. Își vrea obârșia de la marele Homer al antichității, dar nu urmând calea *Iliadei* sau *Odiseei*, ci al unei poeme satirice atribuite bardului elen, *Batrachomimachia*, titlu traductibil prin Bătălia șoarecilor cu broaștele. „Muză – imploră el – ce lui Omir odinioară / Cântași Vatrachomimachia, / Cântă și mie, fii bunișoară, / Toate câte făcu țigănia”. Trimiterile, poetului, explicite sau aluzive, la marile modele baroce denotă o cultură poetică bogată, exegeza decelând la el cunoașterea unor autori de mari poeme ca Ludovico Ariosto (1474 –1533), Torquato Tasso (1544–1595), Alessandro Tassoni (1565 – 1635), Giovanni Battista Casti (1724 – 1803), dintre italieni, dar și un John Milton (1608 –1674) sau chiar Voltaire cu vestita sa *La pucelle d’Orléans*⁵⁴. Sedus de aceste modele celebre, Budai-Deleanu mărturisește că „m-am îndemnat a face o cercare de s-ar putea face și-n limba noastră, adecă cea românească, cevaș asemenea”⁵⁵. Aplicarea acestei mari filiații la o „ țigănie” din Muntenia de pe vremea lui Vlad Țepeș este – trebuie să o recunoaștem – șocantă la primul contact. Dar Țiganiada sau tabăra țiganilor este doar o modalitate șugubeată (termenul îi aparține) de a pune în pagină realități judecate, tipologii umane cunoscute și idei născute din contemplare panoramei vremii sale. O uriașă alegorie se ascunde în haină țigănească și într-o epocă revolută, pentru a smulge masca de pe realități trăite de poetul nostru. Țiganiada abundă de aluzii critice și satirice la adresa stării de lucruri din Transilvania vremii sale, trimiterile lui mai mult sau mai puțin voalate privind atmosfera politică și religioasă, precum și mentalul social, popular. „Eu socotesc că țiganii noștri sânt foarte bine zugrăviți în povestea aceasta”, îl asigură el în prefață pe Mitru Perea – anagrama lui Petru Maior –, acești “noștri” fiind românii din Transilvania. Travestiul ascunde, programatic, imaginea globală a mentalului social românesc de la finele evului mediu, cu luminile și umbrele sale, numeroase obiceiuri, cutume populare, erezii sociale și tropisme etnice transgresează lunga narațiune, încât se poate spune că prima mare încercare poetică românească este și un suculent izvor de imagologie istorică, oglindind părerea românilor despre ei înșiși. Impulsul autoanalizei ca mijloc de limpezire națională va deveni exercițiu comun la intelectualii români din Transilvania, la scurt timp după data redactării Țiganiadei⁵⁶. Iscusitul autor are datele și inspirația necesare pentru a plasa destinul poporului ardelean în ansamblul sordid al realităților istorice pe care le trăia, fără a fi responsabil de ele. E aproape imposibil de evitat asemănarea cu monologul lui Hamlet, atunci când Budai-

⁵⁴ Al. Piru în *Introducere* la op. cit., p. XXI-XXII.

⁵⁵ În prefața poetului, intitulată Epistolă închinătoare către Mitru Perea, vestit cântăreț, *ibid.*, p. 7.

⁵⁶ Vezi Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, pass.

Deleanu enumeră silniciile vremii sale, pe care eroii deghizați trebuie să le suporte: „Tâlhăria, furtul, votria, / Înșelarea, strâmba judecată (la Shakespeare „dreptatea zăbavnică”), / Ucigării, vânzări, tirănia, / Fățaria, camăta cruntată”. Dincolo de această frescă impresionantă a societății ardelenе, unde „muza cârtitoare” nu iartă nimic și nu are nimic sfânt („Papa vinde darurile sfinte / Pentru gălbănași, iar patriarhul / Din Vizant le cumpără înainte. / Din episcop până la eclesiarhul, / Toți își prevând cele cumpărate / Ce trebuia să fie în dar date”), Țiganiada cuprinde o materie epică vârtoasă și multiformă, în cel mai bun stil baroc al epocii. Citită într-o cheie barocă, ce i se potrivește perfect, poema dezvăluie puterea autorului de a stăpâni “meșteșugul amplificării ornamentale și dinamice pe un motiv dat”⁵⁷, caracteristică esențială a barocului literar. Gesta țigănească este populată de personaje pitorești și scene de o mare varietate pe scara de la sublim la grotesc, tonul poetului și inflexiunea stilului adecvându-se pe curbele de nivel ale substanței epice. În cântul III, Parpanghel, eroul îndrăgostit al poemei, cântă în versuri care conving că iubirea este legea atotputernică a lumii: „După această lege nemutată, / Făptura toată merge, să ține; / În toate libov și dor s-arată: / Iubescu-să stelele între sine, / Iubește-să cerul cu pământul, / Iubescu-să mărire cu vântul” [s. n.]. La antipod, versuri care descriu muncile din iad trădează disponibilitatea poetului pentru cruzimea versului medieval, care amintește de *Infernul* lui Dante sau de scenele lui Hyeronimus Bosch: „Muierea care pă al său bărbat / Pentru ibovnicul doară iubit, / Cu venin ș-otravă-au fermecat / Sau macar cum ea l-au omorât, / Pă ahaia dracii suind călare / O duc unde-i văpaia mai mare // Străpungându-o prin gemănare / Cu tăciuni aprinși”. Cu Țiganiada lui Ioan Budai-Deleanu, experimentul lingvistic al Școlii Ardelene atinge apogeul. Poetul nostru supune limba la română la teste vecine cu siluirea, nimic din ce putea fi experiment poetic la acea dată nelipsind din atelierul său. Un exercițiu greu pentru el trebuie să-l fi constituit suprapunerea peste limbajul poetic românesc în formare, a unui popular de margine socială, cu nenumărate elemente argotice specifice limbajului țigănesc din sudul Transilvaniei. Acest demers baroc, reușit în liniile lui principale, poate fi considerat marca de graniță între vechea filologie a Școlii Ardelene și faza de teaurizare lexicografică, ce ia avânt în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Dacă vechiul *Lexicon compendiarium...* al lui Grigore Maior avea rostul practic de a servi drept instrument de lucru pentru traducerea Vulgatei lui Petru Pavel Aron, lexicologii din generația corifeilor erau preocupați de finalizarea demonstrației latiniste cu argumentul cantitativ al dicționarului. Inițiativa îi aparține aceluiași neobosit Samuil Micu, desigur și în consecința unei promisiuni neonorate din 1780. În prefața *Elementelor...* el promitea solemn, împreună cu Șincai: „Datoria noastră va fi de aici încolo să ne dăm silința să adăugăm cele ce

⁵⁷ Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 45.

vor lipsi din această ediție, greșelile să le îndreptăm și chiar această gramatică, împreună cu dicționarul daco-roman pe care (...) avem de gând a-l scrie, să o ducem la mai mare perfecțiune”⁵⁸. Cercetătorii cred că munca la dicționar este de durată mai veche, unii mergând până la a bănuși că ideea i-a fost inspirată lui Micu de dicționarul lui Grigore Maior, de care a putut fi chiar îndemnat în acest sens⁵⁹. Probabil, însă, că adunarea materialului a început abia odată cu ediția din 1780 a *Elementelor...*, conform promisiunii făcute în prefață. Certe este că la 10 martie 1801 o primă formă, latino-română, a dicționarului era încheiată, după cum notează autorul la sfârșitul manuscrisului, care a rămas inedit și a fost publicat peste 143 de ani, de străini⁶⁰. Varianta cuprinde 10.000 de cuvinte, în 591 de pagini de manuscris⁶¹. Samuil Micu nu s-a mulțumit cu această formă, după cum rezultă dintr-o epistolă către canonicul Ioan Corneli de la Oradea, din 9 aprilie 1805: „Am scris un dicționar latin – român – unguresc – german, cu multă muncă și năcaz”⁶². Gheorghe Șincai semnalase, dealtminteri, în 1804 existența acestui dicționar quadrilingv, în *Elegia* sa publicată în cunoscuta *Orodiada* a literaturii orădean Ladislau Nagy de Peretsen⁶³, nota 12), de fapt cea dintâi descriere a vieții și operei lui Samuil Micu. Cum s-a ajuns de la dicționarul bilingv tipărit postum de Ladislau Gáldi, la unul în patru limbi? Hermeneutica manuscrisului de la 1801 oferă un răspuns rezonabil. Editorul ungar descoperă deja în versiunea de la 1801 intervenții de altă mână, care dau pe alocuri termenii corespunzători din limbile maghiară și germană⁶⁴. Se pare că acest colaborator a fost Ioan Molnar Piuaru, masonul ortodox cu mare influență, sprijinitor din umbră al învățaților greco-catolici de la Blaj, în mâinile cărui există informația că a ajuns la un moment dat lucrarea lexicografică a lui Micu⁶⁵. Aceasta era una de pionierat, „cel dintâi produs lexicografic românesc științific, alcătuit din izvoare bune”⁶⁶, în plus născut din același impuls definitoriu pentru toți erudiții greco-catolici din epoca luminilor: „...să scriu acest dicționar m-a îndemnat numai iubirea pentru cultura și știința neamului”⁶⁷. Autorul s-a stins din viață în 1806, și de la acest punct dicționarul său a devenit un obiectiv de interes național, care a determinat cel mai însemnat episod

⁵⁸ Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa lingvae...*, ed. cit., p. 11.

⁵⁹ Iosif Pervain, Un proiect de dicționar din 1759, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series Philologica, X, 1965, nr. 1, p. 128-130.

⁶⁰ De către Ladislau Gáldi, sub titlul *Samuelis Klein, Dictionarium Valachico-Latinum*, cu un consistent studiu introductiv în limba maghiară, Budapesta, 1944.

⁶¹ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, 1986, p. 292.

⁶² Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 – 1821)*, II, București, 1969, p. 234; Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană și limba română*, București, 1971, p. 62.

⁶³ Vezi Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 203.

⁶⁴ Vezi studiul introductiv al lui Gáldi la ed. cit. Cf. și idem, *XVIII századi humanizmusunk és a románság*, Budapesta, 1940.

⁶⁵ Aurel Nicolescu, *Școala Ardeleană...*, p. 61.

⁶⁶ Nicolae Drăganu în „*Dacoromania*”, VII, 1934, p. 265.

⁶⁷ Ap. Serafim Duicu, op. cit., p. 295.

de colaborare între filologii Școlii Ardelene. În același timp cu Micu, un alt ardelean unit, protopopul Vasile Coloși din Săcărâmbu, aduna material pentru un dicționar similar. Împuternicit de Tipografia de la Buda, care dorea tipărirea unui dicționar românesc⁶⁸, Coloși preia materialul lui Micu și-l contopește cu al său, îmbogățindu-l, încât documentele vremii vorbesc acum de un „dicționar coloșian”⁶⁹. Cum, însă, protopopul ardelean moare și el, în 1815, fără să fi terminat lucrarea, dicționarul rămâne în responsabilitatea lui Petru Maior, revizorul cărților românești de la tipografia din Buda. Din acest moment dicționarul încetează a mai fi al lui Micu, sau „coloșian”, devenind un dicționar național în curs de definitivare. Între 1815 – 1820 lucrează la el canonicul orădean Ioan Corneli, experimentând, la fel ca toți cei de dinaintea lui, propriul sistem. Cel care va da, însă, direcția corectă de acțiune a fost Petru Maior, care a preluat lucrarea, cu prerogative depline, în 1820. Maior cunoștea bine masivul material adunat, încă din 1909, data instalării sale la tipografie. Om prin excelență al sintezelor, acesta a tras pe parcurs concluziile necesare și și-a redactat excelenta lucrare în limba latină *Ortographia Romana*, cu țintă precisă la problema cuvintelor, după cum se spune chiar în titlu⁷⁰. Moartea l-a surprins în 1821, dar acum direcția era trasată, astfel încât doi oameni de talie modestă, cum au fost frații Ioan Theodorovici și Alexandru Teodori, au putut finisa în patru ani ceea ce se lucra din 1780. „Lexicon Budense”, cum era denumit încă la 1815⁷¹, a apărut în 1825, marcând finalizarea prin tipar a primului dicționar explicativ al limbii române, o lucrare în care „aparatură științifică se află la nivelul celor mai bune lucrări străine similare contemporane”⁷². Operă de vârf a Școlii Ardelene, *Lexiconul de la Buda* încununează direcția filologică a acesteia, cu o puternică latură lexicografică⁷³, așa

⁶⁸ Vezi preocupările tipografiei în acest sens la Endre Veress, *A budai egyetemi nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780 – 1848*, Budapesta, 1982, p. 189-192, 200-206, 209, 242-243, 250, 257-258, 260-261, 264, 270, 296-297, 303, 312, 317, 319, 342.

⁶⁹ Vezi Petru Maior, *Scripta minora*, p. 162-166, 316-319. În prefața *Lexiconului de la Buda* din 1825 se precizează că acesta, Coloși adică, „Lexiconul lui Clain foarte mult l-au avuțit” (Școala Ardeleană, II, p. 606).

⁷⁰ *Ortographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi qua penetralia originationis vocum reserantur* (Ortografia română sau latino-valahică, dimpreună cu cheia prin care se deschid tainele etimologiei cuvintelor), Buda, 1819.

⁷¹ Lexicon românesc-lătesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungariae 1825.

⁷² Aprecierea lui Mircea Seche, apud Aurel Nicolescu, Școala Ardeleană și limba română, p. 80.

⁷³ Înafara clor amintite, din etapa Școlii Ardelene mai făc parte următoarele lucrări lexicografice: 1. Ștefan Crișan-Körösi, Dicționar româno-latino-maghiaro-german (v. G. Blédy, Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Körösi, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologica, V, 1960, p. 69-76); 2. Gheorghe Șincai, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* (cca. 1808 – 1810; rămas în manuscris, se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române); 3. cele șase încercări de lexicoane ale lui Ioan Budai-Deleanu, fragmentare, niciunul finalizat, care se păstrează ca manuscrise la Biblioteca Academiei din București (între care interesantul, ca idee, Lexicon pentru cărturari); 4. Andreas Clemens, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch*, Sibiu, 1821; 5. Ioan Molnar-Piuariu, *Wörterbüchlein deutsch und wallachische Sprachlehre*, Sibiu, 1822; 6. Ioan Bob, Dicționarul românesc, lătesc și unguresc, I-II, Cluj, 1822 – 1823.

cum *Biblia de la Blaj* din 1795 este apogeul unei bogate activități teologice desfășurate în climatul esențialmente nou instaurat în Transilvania după Unirea cu Roma.

Dar Școala Ardeleană și-a creat în posteritate marea imagine de eră culturală glorioasă mai cu seamă prin prestația ei istoriografică. L-am văzut pe Gherontie Cotorea, în jurul anului 1750, deplângând un trecut glorios, contemplant la sursa lui principală de generațiile succesive ale studenților greco-catolici trimiși la învățătură în Roma. Istoriografia activă în capitala spirituală a catolicismului era una fascinată de documentul istoric, a cărui fetișizare o ilustrează din plin anele lui Ludovico Antonio Muratori, care între 1723 – 1749 a dat la lumină uriașa sa triadă de documente și vechi scrieri privind istoria italiană⁷⁴. Era doar un reflex al unui simptom general, pe care istoricul Pierre Chaunu îl situează dincolo de limitele științei, în zona fenomenologică: „Secolul al XVIII-lea își joacă destinul întemeindu-se pe istorie”⁷⁵. Oricum, istoria devine populară ca niciodată înainte, bine scrisă și în acord cu ideile epocii⁷⁶. Această atmosferă i-a impresionat puternic pe Gheorghe Șincai și pe Petru Maior, plecați împreună la Roma în anul 1774, la trimiterea și cu recomandarea episcopului Grigore Maior. Roma puternicelor mărturii ale unei antichități evocatoare de măreție, considerată a fi și a românilor, le întărește convingerile cu care veneau din școlile animate de generația precursoră, a lui Petru Pavel Aron. La rândul ei, această generație continua impulsul militant al lui Inochentie, care în 1743 înaintase Mariei Tereza un *Supplex Libellus*⁷⁷, cu incipitul semnificativ: „Deși națiunea noastră, după intrarea ei cu Traian în această Dacie...”⁷⁸, contrazicând întregul eșafodaj al istoriografiei ungurești cu privire la primatul etno-istoric în Transilvania și resuscitând, într-un act oficial de mare curaj, o veche convingere europeană despre romanitatea românilor⁷⁹. Dar generația corifeilor Școlii realizează că adevărurile care pluteau în mentalul românimii unite din Transilvania, de unde și-a extras Inochentie atitudinea revendicativă, nu aveau o bază documentar-istorică încheată. Pe ansamblul ei, istoriografia românească era remanentă în sfera medievală a cronicilor, unde „realitatea” faptelor din trecut este văzută invariabil prin optica partizană a autorilor, doritori să transmită posterității un anume adevăr, și

⁷⁴ În total 38 de volume, divizate pe trei secțiuni: *Rerum italicarum scriptores* (Milano, 1723 – 1738), *Novum Thesaurum Veterum Inscriptionum* (1738 – 1743) și *Annali d'Italia* (Milano, 1743 – 1749).

⁷⁵ Op. cit., p. 369.

⁷⁶ Daniel Roche, *La France des Lumières*, Paris, 1993, p. 82.

⁷⁷ *Supplex Libellus Precum, et Gravaminum Cleri, Populique Romano-Valachici per Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas Uniti pro condignis Remedijs, et consolatione ante Thronum Sacratissimae Regiae Hungaricae, et Bohemicae Majestatis de genu prostratorum* (titlul apud David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. cit., unde și prima ediție latină a documentului, p. 435-454).

⁷⁸ „Tametsi Natio nostra post ingressum cum Traiano in hanc Daciam...”.

⁷⁹ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția aII-a revăzută și adăugită, Editura Științifică, București, 1993, pass.

nicidecum adevărul. Singur Dimitrie Cantemir reușise să se elibereze de această povară a trecutului, grație influențelor occidentale acumulate în prestigioasa cariera de om de cultură. În cea mai importantă lucrare istorică privindu-i pe români, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, învățatul principe transcede starea cronicărească, fiind primul nostru istoric, “nu numai pentru că judecă faptele, și nu se mulțumește să le expună, nu numai pentru că stabilește faptele pe baza unei argumentări, dar mai ales pentru că practică o critică istorică, pentru a scoate adevărul din materialul brut al informației date de izvoare” [s. n.]⁸⁰. Exemplul cantemirian a fost la îndemâna uniților de la Blaj, prin manuscrisul *Hronicului*, achiziționat de Inochentie Micu-Klein la Viena pe la 1730,⁸¹ care, odată cu activitatea școlilor lui Petru Pavel Aron, după 1754, devine lectură publică, prin copierea pentru uzul profesorilor și – de ce nu? – al elevilor⁸². Într-un climat dornic de noutate, textul lui Cantemir le oferea blăjenilor nu doar exemplul captivant al istoriei critice, dar și viziunea unitară asupra trecutului românesc, istoria văzută în totalitatea ei, fără deosebiri provinciale. Acest model de istorie generală s-a impus în rândul clasei intelectuale pe care a creat-o Petru Pavel Aron după întemeierea învățământului național la Blaj, și cu imaginea lui au plecat la Roma Șincai și Maior. Celui dintâi îi revine meritul de a fi căutat pentru prima dată, în mod sistematic și pe o scară largă, informații documentare despre trecutul românilor⁸³, urmând exemple apusene, între care Muratori era fără îndoială capul de serie. Depozitele romane le indică el însuși, în *Elegia* din 1804, și anume bibliotecile Vaticana, Sopra la Minerva, ad Aracelli și, desigur, a Colegiului de Propaganda,

⁸⁰ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, [București], 1958, p. 233.

⁸¹ Ioan Chindriș, *Blajul luminst...*, la loc. cit., p. 194. După alți autori, manuscrisul a fost adus de la Viena cu ocazia celei de a doua călătorii în capitala Imperiului, în anii 1734 – 1735 (vezi Corneliu Albu, *Pe urmele lui Ion-Inocențiu Micu-Klein*, București, 1983, p. 112). Cf. Și Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală de la Blaj*, Blaj, Tipografia Lumina, 1944, p. 49-51; Ștefan Lemny, *Întâlniri cu istoria în secolul XVIII. Teme și figuri din spațiul românesc*, Iași, Editura Universității Al. Ioan Cuza, 2003, p.75.

⁸² Este cunoscută copia realizată de “eu, smeritul între mișei Constantin dascălul”, nu altul decât “dascălul școlii de obște” Constantin Dimitrievici, instituit în acest post prin decretul lui Petru Pavel Aron din 12 octombrie 1754 (despre momentul inaugurării școlilor din Blaj și documentele ce țin de acest eveniment vezi Timotei Cipariu, *Acte și fragmente latine românești pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, Blaj, MDCCCLV., p. 219-224; Nicolae Brânzeu, *Școalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898, p. 44-50; Ioan Georgescu, *Școlile din Blaj*, în „Boabe de grâu”, IV, 1933, nr. 6, p. 337-339; Nicolae Lupu, *Una sută optzeci de ani de la deschiderea celor dintâi școli românești în Mănăstirea Sfânta Troiță din Blaj*, în „Blajul”, I, 1934, nr. 10, p. 456-457; Virgil Stanciu, *Petru Pavel Aron*, Blaj, p. 34-36; Coriolan Suci, *Arhieriei Blajului, ctitori de școli naționale*. La 190 de ani de la deschiderea școlilor din Blaj, Blaj, 1944, p. P. 16-21; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 175-179; Romul Munteanu, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor*, București, 1962, p. 201-203; Ioan Chindriș și Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Editura ASTRA, Blaj, 2007, p. 60-66). Un amănunt interesant este faptul că Dimitrievici era român ortodox de peste Carpați, după propria mărturisire „născut și venit din Țara Românească, din județul Romanașilor, din satul Arcești” (ap. Nicolae Comșa, *Manuscrisele...*, p. 50-51). Astfel, la Blaj se întâlnesc, la un moment al istoriei, o mare operă a unui moldovean, copistul muntean al acesteia și școlarii ardeleni cărora le este destinată copia. Manuscrisul lui Cantemir, împreună cu copia de la Blaj se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române.

⁸³ Ana Maria Roman-Negoii, *Laboratoarele istoriei. Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkai ordinis S. Basilii M. Transilvanum*, ediție electronică, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, *Studiu introductiv*, p. 17.

unde – zice – „destul de îndelung am fost custode”⁸⁴. Destăinuirea târzie este credibilă – „anotam însă, mai ales din cărți manuscrise, cele ce ajută la compunerea istoriei românești, ale cărei fundamente solide încă atunci le-am pus [s. n.]”⁸⁵ – în lumina impresionantului material documentar pe care a reușit să-l adune, nu fără o sistematizare dintru bun început a acestuia. Arhiva istorică șincaiană se regăsește într-o variantă nudă, în colecția *Rerum spectantium*⁸⁶ și una predigerată istoriografic, *Notata*⁸⁷, dovada conștiinței timpurii a blăjeanului că imersiunea critică dă substanță cercetării istorice. Trecutul românilor nu era indiferent în cercurile catolice savante din capitala lumii. Cardinalul Stefano Borgia, cunoscutul protector al lui Șincai la Roma, i-a solicitat unui alt student român, Iacob Aron, transcrierea epigrafelor de pe monumentele romane din Transilvania, pe care Stephanus Zamosius le popularizase încă în secolul al VI-lea, într-o carte apărută tocmai în Italia⁸⁸. Colecția pregătită de Aron în anul 1776 este prima de acest fel din istoriografia noastră, și, cu toate că Zamosius i-a fost în mod inerent sursa principală de inspirație, studentul român înmânează secretarului Congregației de Propaganda Fide un material cu conținut diferit, original⁸⁹. Puternicul potentat roman i-a pus lui Șincai la dispoziție manuscrisul lui Aron, epigrafele de acasă, din Dacia, ajungând astfel între documentele copiate de istoricul nostru pe această cale excentrică. Dar cvasitotalitatea textelor copiate sunt din surse străine, care implică istorici antici (Cassius Dio, Cornelius Tacitus, Ioannes Xiphilinus, Ammianus Marcellinus, Claudius Ptolemaeus), cronicari medievali și postmedievali (Anonymus, Ioan de Thurocz, Bernard Vapovius, Reinald Heidenstein, Martin Cromer, Seth Calvisius), reprezentanți ai Renașterii târzii și umanismului (Enea Silvio Piccolomini, Phillipus Callimachus, Petrus Ranzanus), istorici din aria iezuită (Daniel Papebroch, Joannes Bollandus, Godfrey Henschen) sau autori polonezi familiarizați cu istoria românilor (Stanislaus Sarnicius, Stanislaus

⁸⁴ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 200.

⁸⁵ Ibidem. Este traducerea lui Timotei Cipariu după textul latinesc: „Enotavi autem praeprimis ea ex MSS. Codicibus, quae ad adparandam Historiam Daco-Romanam, sive Valachicam faciunt, cuius tunc fundamenta a me iacta sunt solidissima”.

⁸⁶ *Rerum spectantium ad universam gentem Daco-Romanum seu Valachi cum summaria collectio ex diversis authoribus facta a Georgio Sinkai de eadem secundum ordinem chronologicum*, tom I-III. Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca Academiei Române, ms. rom. 461-463.

⁸⁷ *Notata ex variis authoribus per G. Gabrielem Sinkay ordinis S. Basilli M. Transylvanum, Anno 1775, vol I-III (tom I-XXVII)*. Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca Academiei Române, ms. rom. 545-547. O ediție electronică vezi la Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*

⁸⁸ *Analecta Lapidum vetustorum, et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Ad Generosum et Illustrum Dominum Wolfgangum Kouachocium, Regni Transylvaniae Cancell. summum etc. Patauij, apud Laurentium Pasquatium, 1593. Superiorum permissu.*

⁸⁹ Ambele colecții, a lui Zamosius și a lui Aron, se regăsesc în arhiva documentară a lui Șincai (v. aci supra, n. 87-88), și se pot compara pe baza ediției electronice *Laboratoarele istoriei...* de Ana Maria Roman-Negoi, tom. III și VI. Originalul lui Iacob Aron nu se cunoaște. În colecția lui Șincai ea figurează sub titlul: *Inscriptiones Dacicae, Reverendissimo Domino Iacobo Aron transmissae Romam Illustrissimo a Reverendissimo Domino Stephano Borgia, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide secretario, anno 1776, mense Iulio.*

Orichovius, Leonhardus Gorecius). Numărul autorilor și titlurilor din Notata se ridică la 169, depășindu-i astfel pe toți precursorii săi, inclusiv pe Dimitrie Cantemir⁹⁰. Ideea care l-a condus pe Șincai este evidentă prin varietatea surselor, nici o categorie informațională nelipsind din uriașul repertoriu, astfel încât veridicitatea faptelor, implicit a afirmațiilor istoricului, să poată fi probată prin comparație, alăturare, eliminare, relativizare, contestare, cu un cuvânt prin poziția critică a beneficiarului informației. Deasupra tuturor considerentelor care l-au animat se situează, însă, ambiția lui Șincai de a se apropia cât mai mult posibil de metodologia apuseană, la atingerea optimă a acestui scop împiedecându-l, însă, un handicap dramatic. Corpusurile documentare străine puneau în circulație exclusiv documente inedite de arhivă, pe câtă vreme documentarul șincaian este alcătuit în cea mai mare parte din scrieri tipărite, integrale sau fragmentare. Starea postmedievală a culturii românești, care nu avea acces la majoritatea tipăriturilor străine, face ca extrasele din cărți banale pentru istoriografia europeană să aibă la noi o valoare similară cu documentul original. Această valoare i se va recunoaște și peste aproape un secol, în 1840, prin memorabila apreciere a lui Mihail Kogălniceanu: „Hronica lui Șincai este un lucru atât de mare, atât de prețios, încât cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta mirarea”⁹¹. Hronica nu este altceva decât condensarea întregii sale documentații, după metoda analelor postbaroce.

Golul documentar l-a resimțit mult mai acut Samuil Micu, mânat de un impuls diferit în constituirea documentației sale istorice. Marota obsesivă a acestuia l-a constituit documentul autohton, mărturia internă despre trecutul românilor. Descendența ideologică și științifică a acestui foarte prolific scriitor din Școala Ardeleană este identică cu a lui Șincai. Directiva națională a lui Inochentie Micu-Klein din 1743 o regăsim la nepotul său Samuil exprimată ferm: „În Dacia cea veche, în care împăratul Traian au așezat pre români, mai mulți locuitori sunt români decât toate alte neamuri, că în Țara Ardealului românii cu mulțimea întrec pre toate alte neamuri”⁹². Vechimea și primatul etnic se subsumează viziunii unitare a trecutului românesc, tributară aceluiași Hronic al lui Dimitrie Cantemir, încât, asemeni lui Șincai, își va alcătui aparatul documentar cu adresă la toate cele trei țări românești medievale. Este primul istoric preocupat obsesiv de adunarea cronicilor românești, câte se cunoșteau la acea dată. Pe căi încă parțial neelucidate – pe cât de limpede este laboratorul istoric al lui Șincai – Micu reușește să intre în posesia cronicilor pentru istoria Moldovalahiei. În mod firesc, Hronicul lui Dimitrie Cantemir, pe care îl numește constant, în stilul istoricilor latini, „de Dachii”, a fost primul mare text de acest fel ajuns în mâinile sale, grație aceleiași proximități de care au avut norocul uniții de la Blaj. Se pare că Micu a fost și

⁹⁰ Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*, studiu introductiv, p. 11.

⁹¹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, București, 1974, p. 305.

⁹² Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, București, 1963, p. 71.

primul consultant amănunțit al manuscrisului. La redactarea lucrării sale *Geschichte der Moldau und Walachey*, Johann Christian Engel a avut la îndemână o descriere a Hronicului cantemirian făcută de Micu, după cum însuși autorul german recunoaște⁹³. Scrisorile de însoțire ale blăjeanului către Engel, din 14 mai și 4 august 1801 și 12 martie 1802, sunt și primele încercări de exegeză asupra Hronicului. Micu opinează pentru faptul că Dimitrie Cantemir și-ar fi tradus marea operă în latină și acreditează părerea că această versiune s-a pierdut în Marea Caspică. În 1770, la Viena, Samuil Micu ia primul contact cu cronică internă a Țării Românești, cunoscând și copiind așa zisa Cronică Bălăcenească, manuscris parțial (1629 – 1724) al Letopisețului cantacuzinesc⁹⁴. Samuil Micu a avut acces și la textul extins al Letopisețului. O variantă a acestuia, realizată de logofețelul Radu Lupescu la 1729, a fost copiată de istoricul ardelean la o dată din jurul anului 1770, cu un scris îngrijit, în chirilică. Poartă titlul tradițional *Istoria Țării Românești de când au descălicat pravoslavnicii creștini*⁹⁵. Micu este primul istoric român care folosește o cronică recentă, aceea a banului Mihai Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, care s-a răspândit devreme, prin mai multe manuscrise românești și grecești⁹⁶. A văzut manuscrisul întâmplător (casualiter) la Sibiu, unde și-a făcut și o copie. Existența acestei copii este sigură, în lumina mai multor mărturii⁹⁷. A fost izbit de lumina nouă în care această cronică, mai exact

⁹³ Johann Christian Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 26-27. Cf. Și Dimitrie Cantemir, *Hronicul a vechimei romano-moldo-vlahilor*, ediție îngrijită de Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. XXVII, n. 1.

⁹⁴ O copie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 546, f. 11r-59r. Vezi și Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec XV-XVIII, privind istoria României, București, 1963, p. 169-170. Ea se păstrează, ca tom al XX-lea în marea colecție de documente a lui Gheorghe Șincai. Nu este cunoscut manuscrisul propriu al lui Micu, dar două însemnări de la sfârșit sunt edificatoare: a) “S-au scris această istorie mai întâi de toate de Samoil Klain, în Viena, anul 1770, iară acum în aciastă formă de pre acea dintâi s-au scris de Vasilie Vlad, în anul 1780, în Viena”; b) o N.B. a lui Șincai: “Hanc Historiam describendam Samueli Klein concesserat foemina quaedam ex Illustrissima familia Balacian, quae anno 1770 Viennam morabatur” (Această istorie a copiat-o Samuil Klein, cu îngăduința unei doamne din ilustra familie Bălăceanu, care în anul 1770 se afla la Viena). Nu se cunoaște soarta copiei lui Micu din 1770.

⁹⁵ Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 55.

⁹⁶ *Repertoriul manuscriselor de cronici interne...*, p. 189-191. A fost tipărită la Viena în 1806, în varianta grecească, de frații Tunusli (B.R.V., II, 488-489). Ediția românească o realizează Gheorghe Sion la București, traducând textul grecesc din 1806.: *Istoria politică și geografică a Țării Românești* de la cea mai veche a sa întemeiere până la anul 1774. Dată mai întâi la lumină în limba greacă la anul 1806 de frații Tunusli. Tradusă de Geoge Sion, București, 1863.

⁹⁷ La poziția LXXXV din repertoriul său bibliografic, Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*) descrie “ein chronologisches Handbuch in Walachischer Sprache” (un “manual cronologic” în limba română), de circa 18 coli, defectuos “redactat” (recte: copiat) prin 1768, care este în posesia lui Samuil Micu. Scrierea lui Mihai Cantacuzino este una de tip cronologic. Gheorghe Șincai știa, la rândul său, de această cronică din posesia lui Micu și de utilizarea ei de către Engel, căci vorbește despre un “anonymi ms. Valachicum, quod Reverendissimus p[ater] Klein possidet, et a Cl[arissimo] Engel citatus pag. 95 et seqq, sed non accurate versum, cap. 44 [sic]” (manuscrisul românesc al unui anonim, pe care îl are reverendisimul părinte Clain și din care cinstitul Engel reproduce capitolul 44 [sic] la paginile 95 și următoarele, însă într-o traducere rea). Șase decenii mai târziu, Timotei Cipariu spunea că n-a văzut manuscrisul lui Samuil Micu după această cronică (“Archivu pentru filologie și istorie”, 1868, nr. XV, p. 296-297), dar că la Blaj există un alt manuscris românesc al aceleiași opere, “însă întreg, nu ca ms. lui S. Clain, pe

cronologia domnilor Țării Românești desfășurată în capitolul 41, pune data descălecării lui Negru-Vodă în Țara Românească, fixând-o în anul 1215, în avans cu 75 de ani față de anul 1290, pe care îl clasicizase cronica internă a țării (Letopisețul cntacuzinesc). Tot atât de mult l-au preocupat și cronicarii Moldovei. De numele lui de leagă două redacții din Letopisețul Țării Moldovii de la zidirea lumii până la 1601 al lui Nicolae Costin, pe care Micu și Șincai o considerau a fi a lui „Constantin Miron logofătul”⁹⁸. Faptul că în textele sau adnotările cronicilor interne se întâlnește scrisul lui Samuil Micu, alături de al lui Șincai și Petru Maior, trădează colaborarea celor trei și caracterul de operă colectivă al documentarului istoric al Școlii Ardelene, partea covârșitoare revenindu-i lui Șincai, urmând ca unul sau altul să folosească tezaurul după firea, pregătirea teoretică, metodologia însușită și finalitatea gândită de fiecare. Perioada vieneză a activității lui Micu (1766 – 1772 ca student iar între 1777 – 1780 ca duhovnic și prefect de studii la Colegiul Sfânta Barbara⁹⁹) este crucială și pentru configurarea lui ca istoric, cum este și pentru cea de filolog. Mai „acasă” pentru ardeleni decât Roma, Viena era în acest răstimp locul unor întâlniri românești frecvente, cum este cazul răstimpului 1779 – 1780, când în capitala Imperiului se aflau toți cei patru tineri, viitori corifei ai Școlii Ardelene: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu. Aceștia au avut ocazia să cunoască și personalități de dincolo de Carpați, cum sunt Ienăchiță Văcărescu sau marele serdar Saul¹⁰⁰, ambasadorul principelui moldovean Grigore Ghica, decapitat de turci în 1777. Serdarul i-a dat lui Șincai deslușiri despre cronicile de familie ale marilor boieri moldoveni, în vederea completării cu surse interne a mării colecții începute la Roma¹⁰¹. Aici a avut loc contopirea cronicilor culese de Samuil Micu în documentarul început de Șincai la Roma, încheindu-se astfel o primă fază de lucru, care permitea trecerea la sintezele istorice.

care nu l-am văzut, cât și versiunea neogrecescă după care Tunusli, cu unele adaosuri, schimbări și multe erori, o ededese”.

⁹⁸ Prima este o copie parțială, îngrijită, de la capitolul 16 (an. 1359) până la anul 1562. Poartă titlul: Istoria și hronica Țării Moldovei culese și scrise mai întâiu de Constantin [sic] Miron logofătul la anul 1708. Acum scrisă iarăși de Samoil Klain în Viena Austriei, anul Crăciunului 1781 și se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 576. Câteva pagini de pe la sfârșit (p.207-212) sunt scrise de mâna lui Petru Maior. Această copie a cunoscut-o și Engel, care o descrie în bibliografia sa (Geschichte der Moldau und Walachey, I, 67-68), specificând că i-a parvenit prin bunăvoința lui Micu, însoțită de o scrisoare. A doua redacție este aceea cuprinsă în marele corpus de documente manuscrise al lui Șincai (Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 547, f. 46r-98v), ca tom al XXV-lea din numerotarea șincaiană a colecției sale Rerum spectantium. Cronica este intitulată aici de Șincai: Constantis Miron Logothetae Principatus Moldaviae Chronica și e copiată până la f. 80r de mâna lui Șincai, cu litere latine. De la f. 80v. până la fine este scrisul familiar al lui Samuil Micu.

⁹⁹ Vezi amănunte despre aceste episoade la Ioan Chindriș, Cultură și societate..., p. 253-258.

¹⁰⁰ Andrei Veress, Marele Serdar Gheorghe Saul, în „Analele Academiei Române”, Memoriile secțiunii literare, Seria III, tom V, mem. IV, p. 92 – 93.

¹⁰¹ Vezi scrisoarea lui Gheorghe Șincai către Johann Christian Engel din 4 aprilie 1804, publicată de Ioan Chindriș în „Manuscriptum”, XIX, 1988, nr. 3, p. 12 – 14.

În mod simtpomatic, primul rezultat vizibil al acestei logistici documentare nu a fost unul de ordinul istoriografiei, ci unul politic. Este dovada faptului că impulsul spre document nu a fost atât consecința unei pasiuni științifice, cât a unor comandamente politice integrate mișcării de afirmare națională a românilor din Transilvania, dezvoltată pas cu pas, prin toate mijloacele instituționale și cu toate resursele umane ale Bisericii Unite, începând chiar din anul 1700¹⁰². La 1791, acum în cunoștința unor elemente doveditoare bogate, ideea suplicistă a lui Inochentie Micu-Klein din 1743 este reluată cu energie, ca manifest al voinței românești de afirmare. Elita intelectuală unită cu Roma sintetizează toate ideile și argumentele recoltate în lungi și laborioase decenii de formare și informare, pentru a le insinua atenției puterii politice din Imperiu, drept justificări ale vechilor pretenții privind statuarea națională a românilor în Transilvania. *Supplex Libellus Valachorum*, nume sub care s-a impus în posteritate acest act de voință, a fost elaborat într-un climat de colaborare unică între clericii înalți sau mai modești și laicii marcantă ai vremii. „Este produsul colectiv al mai multor personalități reprezentative”¹⁰³, a căror contribuție punctuală a rămas neclarificată până astăzi, avându-l finalmente în frunte pe Ignatie Darabant, episcopul greco-catolic de la Oradea, colaborator cu Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Iosif Meheși, funcționar român la Cancelaria Aulică a Transilvaniei de la Viena, Ioan Para, vicarul unit al Rodnei, Petru Ungur, protopopul unit al Santăului din Dieceza de Oradea și ortodoxul mason Ioan Molnar Piuariu, acesta în nume propriu. Episcopul Darabant s-a străduit să dea *Supplexului* o anvergură extraconfesională, ecumenic-națională, scriindu-i episcopului Ioan Bob de la Blaj, în 12 mai 1791: „Nu-ți prgeta, Măria ta, a te înțalege cu celălalt arhiereu¹⁰⁴ (...) despre binele de obște”, pentru că „noi trebuie să ne cunoaștem sângele și să avem o înțalegere pentru fericirea neamului¹⁰⁵”. Avatarurile documentului s-au finalizat într-un text amplu, considerat demn de a fi pus pe masa împăratului de la Viena. Înaintat la 28 martie 1791, memoriul românilor este un act revoluționar, nu doar prin calitatea de încununare a unui demers politic cu rădăcini adânci în timp, ci mai ales prin metodologia politică și conținutul său de idei. Historismului exacerbat al vremii, românii îi răspund pe aceeași măsură, întemeiați pe argumente de drept istoric, rod al îndelungilor acumulări documentare ce se realizaseră în cadrul Școlii Ardelene. Românii constituie națiunea cea mai veche din principat. Sunt urmașii militarilor și cetățenilor aduși de Traian în Dacia. Ei au rezistat ca atare, în calitate de popor romanic, tuturor năvălirilor. La venirea în Transilvania, ungurii i-au găsit aici pe

¹⁰² O analiză direcționată pe filierele de dezvoltare evolutivă a mediului românesc ardelean după Unirea cu Roma vezi la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 225-351.

¹⁰³ David Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 9.

¹⁰⁴ Respectiv episcopul ortodox Gherasim Adamovici de la Sibiu.

¹⁰⁵ Ioan Chindriș, *Transilvanica*, p. 739.

români. Sub vechii regi unguri, românii ardeleni au avut o existență „constituțională”, prin legendara „Universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum”¹⁰⁶. Dintre români s-au ridicat mari oameni politici ca Iancu de Hunedoara și fiul său Matei Corvinul sau învățați ca Nicolaus Olahus. Decăderea a început odată cu Aprobatele din secolul al XVII-lea, operă a reformei calviniste, care, prin scoaterea expresă a românilor din cadrele constituționale, a generat valul de persecuții, începând cu distrugerea bisericii orientale. Starea laică a românilor n-a avut o soartă mai bună, nobilii fiind excluși de la privilegii, meseriașii din bresle, și, peste toate, s-a pornit campania furibundă de maghiarizare a românilor. Încercările cezarilor austrieci de după Unirea cu Roma de a ameliora statutul civil al românilor nu au avut nici un efect, ei au rămas în aceeași stare și în același imaginar de popor venetic. „Nu venetică – afirmă cu tărie autorii *Supplexului* de la 1791 – ci veche, și cu mult mai veche decât toate celelalte este națiunea românilor din Transilvania”¹⁰⁷. În numele acestui trecut, românii ardeleni cer să fie repuși „în folosința tuturor drepturilor civile și regnicolare”, clerul românesc de rit oriental, nobilimea și plebea, urbană și rurală, să aibă statutul păturilor similare ale națiunilor socotite până atunci recepte. Finalul memoriului face apel și la câteva argumente de drept natural, cum ar fi numărul covârșitor al românilor și calitatea lor de mașină economică esențială în Transilvania: „Sarcinile publice ale provinciei le poartă națiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni luate la un loc”¹⁰⁸.

Supplex Libellus Valachorum este cap de cronologie în istoria politică românească. Pentru prima dată la noi, mărturia istoriei este adusă ca argument în beneficiul unui popor, al unei națiuni, și nu al unui domnitor, al unei clase sociale, facțiuni politice sau unui interes personal. Calea militantă pe care va evolua istoriografia în secolul al XIX-lea este înfeudată explicit curentului ardelean. Veacul naționalismului românesc debutează cu explozia ardeleană din toate domeniile umaniste, fie că este vorba de teologie, filologie, istorie sau literatură¹⁰⁹. Generatori de informație pentru lupta politică, istoricii Școlii Ardelene își vor subsuma sintezele istorice demersului militant, fără o clipă de șovăire. Este un punct important de clivaj între ei și majoritatea autorilor occidentali admirați și regestați, după cum s-a văzut, cu atâta lăcomie. Istoricii apuseni puteau comite monografiile de tip narativ și encomiastic, așa cum fac italienii Giovanni Battista Comazzi¹¹⁰ și Galeazzo Gualdo Priorato¹¹¹ sau germanul Franciscus Wagner¹¹², în

¹⁰⁶ Mit cu iz romantic iscat din interpretarea documentelor Răscoalei de la Bobâlna din 1437.

¹⁰⁷ „Non *advena* sed *antiqua*, et omnibus aliis longe antiquior est natio Valachorum in Transylvania” (David Prodan, op.cit., p. 464).

¹⁰⁸ Ibid., p. 479.

¹⁰⁹ Ioan Chindriș, *Naționalismul modern*, Cluj-Napoca, 1996, p. 178.

¹¹⁰ *Historia di Leopoldo primo Imperatore dei romani CXXXII*, I-II, Viena, 1697.

cazul unui singur subiect, împăratul Leopold I. În condițiile peisajului istoriografic românesc aproape pustiu, istoricii Școlii Ardelene s-au pomenit, după impactul mediatic al *Supplexului* din 1791, în fața unei avalanșe de lucrări străine, cele mai multe combătând cu furie liniamentele memoriului și promovând teorii și idei contrare celor formulate de români, dar și unele, puține, care apărau punctul de vedere exprimat în *Supplex*. Dezbaterile asupra originii românilor, desfășurate până la acea dată în limite normale, se politizează acut după 1791, depășește hotarele Imperiului, „devenind un subiect de interes pentru opinia publică științifică europeană”¹¹³. Ceva mai mult, densitatea exprimărilor pe o temă privind geneza unei națiuni, așa cum s-a petrecut în cazul românilor, este unică în centrul și sud-estul Europei vremii¹¹⁴. Anterior memoriului românesc, exista un elaborat al austriacului Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*¹¹⁵, unde se postulează teoria formării poporului român în sudul Dunării, dintr-un amestec romano-traco-slav, vorbind o limbă mai mult slavă decât romanică, popor care a emigrat în nordul Dunării în secolele XII – XIII, pe vremea năvălirii tătarilor¹¹⁶. Această teză este preluată de ardeleanul Josef Carl Eder, în cele 53 de „note critice” inserate la subsolul ediției *Supplexului* românesc, pe care îl tipărește la Cluj chiar în 1791¹¹⁷. Eder merge cu negarea până la a pune sub semnul îndoielii credibilitatea lui Anonymus, simbol și capu de serie al istoriografiei maghiare, numai pentru faptul că semnalează prezența statală a românilor în Transilvania, la venirea ungarilor. Ambii autori erau slujbași disimulați ai propagandei naționaliste ungurești, incomodată de energia cu care mișcarea de renaștere a românilor a alertat întreaga viață a principatului în primul secol al Unirii cu Roma. Vizibilele erezii științifice ale lor au primit riposta istoricilor germani din Göttingen, Michael Hissmann¹¹⁸ și August Ludwig Schlözer¹¹⁹, susținători ai originii nord-dunărene și

¹¹¹ Historia di Leopoldo Cesare nella quale si narrano le guerre, et accidenti piu memorabili successi in Europa, dall' anno 1656 sino all 1669, I-II, Viena, 1669 – 1670.

¹¹² Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti, I-II, Augsburg, 1719, 1731,

¹¹³ Ștefan Pascu, *Studiu introductiv la Ioan Budai-Deleanu, De originibus populorum Transilvaniae. Despre originile popoarelor din Transilvania*, I, București, 1991, p. XIII.

¹¹⁴ Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 230.

¹¹⁵ I-III, Viena, 1781 – 1782.

¹¹⁶ Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, II, p. 5-61; 271-274.

¹¹⁷ *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium cum notis historico-criticis I. C. E. civis transsilvani*, Cluj, 1791. De la această ediție și-a dobândit memoriul din 1791 titlul cu care a rămas în posteritatea istoriografică, până astăzi. Autorii memoriului, mai exact Ignatie Darabant, s-a îngrijit și de tipărirea cu mijloace românești a textului, tot în 1791, dar cu titlul *Repraesentatio et humillimae preces Valachicae nationis*, indicând locul tipăririi la Iași, pentru a evita cenzura maghiară, de la care nu ar fi primit, desigur, dezlegare de tipărire. Este cea dintâi tipăritură gen „samizdat” din cultura noastră.

¹¹⁸ Vezi Carl Göllner, *Der Einfluss der Göttinger Universität auf die Aufklärungs-philosophie in Rumänien*, în „Revue des études sud-est européennes”, IV, 1969, p. 599-611.

¹¹⁹ În importanta sa lucrare *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I-III, Göttingen, 1795 – 1797 (a se vedea vol. II, p. 217; III, p. X, 638-641, 664-667).

ai continuității românilor în Dacia. Apoi disputa s-a diseminat într-o puzderie de lucrări de toate genurile, din Transilvania și dinafara ei, iar imaginea istorică falsă asupra istoriei românilor și jignitoare la adresa demnității lor a surclasat păreri pozitive și pertinente. Exemplul extrem este istoricul Márton Schwartzner, autorul unei lucrări de statistică a Ungariei, cu sensul vechi de știință a statului, adusă la zi într-o ediție revăzută¹²⁰. În capitolul intitulat *Walachen*, Schwartzner inserează câteva neadevăruri flagrante privitoare la numărul românilor, dar și aserțiuni injurioase la adresa acestora. Valahii – zice – sunt animați de superstiții, de o morală nesănătoasă, munca lor este nespornică asemenea mămligii, care, după ce femeia a fiert-o, se preface în cenușă. Munca lor seamănă cu un dovleac plin cu rachiu (aluzie la învinuirea că românii ar fi bețivi), ținut cu o mână de Cezar și cu alta de Traian (aluzie la originea pe care și-o revendicau românii). Internaționalizarea problemei românilor, pe o grilă bine dirijată spre teza tendențioasă a primatului ungarilor în Transilvania, deci a justificării dominației acestora, a avut darul de a obliga istoriografia Școlii Ardelene spre fâgașul defensiv, polemic. Șincai și-a început marea documentație istorică, în anii '70 ai secolului, mânat de mirajul construcției pozitivistice a istoriei românilor, după modelul occidental al analelor. La fel și Samuil Micu, acesta înfeudat viziunii cronicărești interne. Aceasta până când istoricii români și-au dat seama că au o mare problemă. Disputa internaționalizată „de nos sine nobis” era periculoasă, pentru că – va spune mai târziu Petru Maior¹²¹ – „cu cât românii mai adânc tac, nemica răspunzând nedreptilor defăimători, cu atâta ei mai vârtos se împulpă pe români a-i micșora și cu volnicie a-i batjocori”. Prin acest adevăr, înțeles de toți, se explică explozia de scrieri istorice produse în contextul Școlii Ardelene în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și primele trei ale următorului. Logistica documentară era, după cum am văzut, bogată, în cazul lui Șincai chiar redundantă. Istoricii uniți cu Roma aveau o sarcină cu trei trepte de greutate, una mai fatigantă decât cealaltă. În primul rând, trebuiau să edifice istoria generală a românilor, lucru fără precedent în cultura noastră. Samuil Micu, Șincai și Petru Maior au pornit la drum cu această intenție clară. La ceasul sintezelor, a năvălit peste ei puhoiul „istoriografiei” unguerești denigratoare, care i-a obligat să imprime scrierilor un caracter polemic, implicit sau explicit, dar evident. Amestecul de sinteză și polemică a pus pecetea militantă asupra scrierilor istorice ale Școlii Ardelene, detașarea senină fiind imposibilă și dăunătoare, după exprimarea lui Petru Maior. Suprapunerea factorului afectiv peste materia erudită se datorează pe moment imperiului necesității, dar în timp a creat o metodă proprie, aceea a istoriei ca armă de apărare a identității naționale. Lucrarea reprezentativă și punctuală în acest sens

¹²⁰ *Statistik des Königreichs Ungarn* (I-III, Buda, 1809 – 1811).

¹²¹ În *Cuvânt înainte la Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812.

este *Responsum ad crism Josephi Caroli Eder in Supplicem Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*, datând chiar din 1791, anonimă, dar atribuită lui Samuil Micu¹²². Autorul demontează punct cu punct, respectând regulile polemicii erudite, afirmațiile lui Eder din notele sale la *Supplex*. Cum, însă, imprecățiile injurioase nu au conținut, ci au sporit, Gheorghe Șincai, temperament mai aprins, va arunca mai târziu denigratorilor în față, în plin text al *Hronicii* sale, imprecăția homeriană: „Rușinea vă mănțe obrazul!”. De la marii istorici deja amintiți și până la personaje de mâna a doua ca Ioan Monorai, Toma Costin, Teodor Aron și alții, toate scrierile istorice vor purta această pecete a afirmării și apărării polemice a marilor revelații iluministe, reductibile la trei enunțuri: originea romană a românilor și latinitatea limbii lor, continuitatea neîntreruptă a acestora pe pământul vechi Dacii (cu precădere în Transilvania, unde această continuitate le era în mod programatic negată) și unitatea istorică a poporului, idee cu ancoră providențială în posteritate. În fine, cea mai acută problemă a istoricilor Școlii Ardelene a fost imposibilitatea publicării operelor. În atmosfera de fetișizare a istoriei, specifică veacului iluminist, cercetarea trecutului era considerată în Transilvania „domeniu strategic”, de la care românii trebuiau opriți pe orice cale, după experiența cu *Supplex Libellus Valachorum* de la 1791. Este notoriu cazul lui Șincai, care, prezentându-și forma definitivă a *Hronicii* la cenzura ardeleană, a primit de la episcopul Josef Mártonfi, șeful cenzurii, următorul verdict: „Cartea e demnă de foc iar autorul de spânzurătoare”. A rămas netipărită până la mijlocul secolului al XIX-lea. Singur Petru Maior, beneficiarul unor condiții ieșite din comun¹²³, a reușit să-și tipărească în timpul vieții opera istorică de căpătâi, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Acest lucru nu a însemnat că autorii și scrierile lor istorice nu erau cunoscuți. Pe căi specifice epocii, numele și ideile lor s-au propagat în rândul românilor, din Transilvania dar și din Moldovalahia, generând consacărări la limita dintre realitate și legenda heroizantă, ca în cazul cunoscut al lui Gheorghe Șincai. Corifeii au creat epigoni didactici, epigonii atmosferă, și astfel ideile istorice iluministe, născute și exprimate în sânul Bisericii Unite, au devenit psihologie populară activă, cu alte cuvinte conștiință națională.

Nota personală a istoriografiilor Școlii Ardelene reflectă vârsta, temperamentul, pregătirea teoretică și impulsul metodologic ale fiecăruia dintre autori. Îi unește viziunea unitară asupra istoriei românești din toate provinciile. Tributar spiritului cronicăresc, Samuil Micu creează un mare hibrid istoriografic, situat la imita dintre lumea cronicilor și aceea a istoriilor critice. S-a văzut, încă din faza documentației, diferența dintre preluarea pioasă a cronicilor românești de către

¹²² Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 42-72, unde și reproducerea textului, împreună cu traducerea românească.

¹²³ Din 1809 și până la sfârșitul vieții a fost revizorul cărților românești la Tipografia Universității din Pesta.

Micu și începutul critic cu care Șincai își tratează documentația, impuls vizibil mai ales în setul *Notata ex variis auctoribus*¹²⁴. Lucrările de sinteză trădează perfect această psihologie de debut. Prolific și în acest domeniu, cum a fost și în teologie și filologie, Samuil Micu se definește plener în Istoria și lucrurile și întâmplările românilor, încheiată cu câțiva ani înaintea morții. Masiva lucrare, în patru tomuri manuscrise¹²⁵, este rezultatul ultim al documentației, convingerilor și stilului cu care s-a impus în istoriografia noastră¹²⁶. Nu are intenția de a da un text cu analize și judecăți de valoare personale, ci de a înmănunchia mărturii mai vechi, într-o suită care să reconstituie trecutul unitar al românilor din toate provinciile. Primele trei tomuri manuscrise sunt dedicate celor trei țări românești medievale, iar ultimul se vrea o istorie cultural-bisericească a românilor din Transilvania. Tomul I este un amestec interesant de povestire simplă, compilație după surse anterioare și reproducere comentată a unor documente în premieră istoriografică românească. Se vrea tomul dedicat Transilvaniei, în viziunea istoricilor vremii spațiul esențial al Daciei romane, dar materialul depășește acest cadru. Cum Samuil Micu îi considera pe români urmașii romanilor, crede că istoria noastră este una și aceeași cu a Romei. Așadar, tratatul începe cu războiul troian și venirea lui Enea în Italia, dând curs legendei la modă despre întemeierea statalității romane de către acest fiu al regelui Priam. Bunul simț îi dictează autorului să treacă peste partea veche a istoriei romane la modul fugitiv, în paragrafe scurte, cu povestiri la nivelul manualelor școlare. Istoria propriu-zisă începe odată cu bătăliile dintre romani și daci și cucerirea Daciei. De aici, chiar și istoria cezarilor romani este depănată după mărturii istorice pozitive, precizate în note. Trecând la istoria Transilvaniei, Micu folosește mărturiile celebre ale lui Anonymus, pentru ca apoi să ia ca pilot o istorie recentă a sasului Martin Felmer, *Prima Linea Historiae Transsilv. Antiqui, medii et recentioris aevi*, tipărită la Sibiu în 1779. Mentalitatea compilatoare a vremii îl determină să-și mixeze afirmațiile proprii cu cele ale lui Felmer, lungi pasaje traduse din acesta fiind inserate fără nici o schimbare, trimiterile la surse fiind de cele mai multe ori ale sasului. Caracterul compozit al tomului surprinde la sfârșit, unde Micu se arată preocupat de istoria românilor din sudul Dunării, cu adresă la faimoasa epocă a Asanizilor, în timpul căror – mai exact a „împăratului” Ioniță-Caloian – a avut loc prima unire religioasă a românilor cu Roma. Revelația

¹²⁴ Ana Maria Roman-Negoi, op. cit.

¹²⁵ Se păstrează la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cota ms. rom. 436-439. Ediția princeps, după manuscrisul original, s-a publicat în 1995 (I-II, Editura Viitorul Românesc, București), text îngrijit, prefață și note istorice de Ioan Chindriș, cu titlul: Samuil Micu, *Istoria românilor*.

¹²⁶ Cu adresă directă numai la opera istorică: C. Câmpeanu, *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, IV, 1961, p. 75-105; Keith Hitchins, *Samuil Micu și iluminismul românesc în Transilvania*, în vol. *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1987; Pompiliu Teodor, *Despre Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri a lui Samuil Micu*, în „Studii. Revistă de istorie”, XIII, 1960, nr. 2; idem, *Sub semnul luminilor. Samuil Micu*, Cluj-Napoca.

corespondenței dintre Ioniță-Caloioan și papa Inocențiu III face voluptatea condeiului istoricului nostru, încât această ultimă parte, pe lângă faptul că este o premieră în istoriografia noastră, dă stil și mișcare narațiunii, bine susținută de documente. Al doilea tom este dedicat istoriei Țării Românești. Aici autorul folosește ca text-pilot cronica extinsă a Munteniei, Letopisețul Cantacuzinesc, care narează evenimentele de la 1290 și până la a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1719-1730). Aparent, tomul este reproducerea cronicii în cauză, Micu acordându-i creditul veridicității istorice. La o urmărire mai atentă, numeroase inserțiuni și documente luate din alte surse survin prin pana ardeleanului, trădând o metodologie proprie, care se va repeta și la tomul III, despre istoria Moldovei. Aici textul pilot este cronica lui Nicolae Costin, reproducă chiar mai punctual decât cantacuzinescul în cazul Munteniei. Abia în tomul IV, care se vrea o istorie culturală axată pe viața religioasă a românilor ardeleni, autorul este original în întregime, reușind să dea o lucrare a cărei informație nu a fost încă depășită într-o serie de aliniamente ale ei. Este prima istorie a Bisericii Unite, centrată pe avatarurile punctului de forță al acesteia, Blajul. Paginile lui Samuil Micu despre Blaj depășesc interesul documentar, situându-se la granița cu proza, care rezultă spontan din cunoașterea pe viu a evoluției culturale, dar și a vieții cotidiene din micul dar strălucitul epicentru al Bisericii Unite. Nararea faimosului „război al bucatelor” din vremea păstoriei lui Petru Pavel Aron, de pildă, poate constitui nucleul epic al unui roman despre existența confreriei monahale de la Blaj, din care făcea parte și Micu, unde obstinația vieții austere duce la moartea unor adolescenți hrăniți în stilul fanatic al episcopului. „La prânz nu aveam altă fără numai mazăre, au fasole, sau linte feartă, dar cu nici un ulei direasă și doară poame, beutura era numai apă, ca și de altă dată luna, mercurea și vinerea. Iar sâmbăta și duminica aveam bucate cu ulei gătit și cină, carea în cealalte zile nu o aveam. Onisim¹²⁷, în mercurea a cincea, când spre joi să cântă canonul cel mare, fiindu-i cam rău, s-au sfiit a spune, temându-să că părintele Atanasie¹²⁸ – că el era povățuitorul nostru – îl va judeca că să face bolnav ca să nu facă metaniile canonului celui mare, deci au făcut toate metaniile, slab fiind și de acel greu post, până la peazna a șaptea. Atunci au căzut și venind acasă leșinat, au beut apă și a doao zi, venind la școală, au înțepenit în școală, de unde ducându-l alții acasă, a treia zi, carea au fost 9 a lui martie, au murit. După Paști s-au bolnăvit Iosafat¹²⁹ și multă vreme foarte greu au zăcut. Ambrozie¹³⁰ atâta ajuna, cât, de slab, la recreație odată ieșind au căzut de nu s-au putut birui să vie acasă, ci

¹²⁷ Onisin Chinceș, tânăr călugăr coleg cu Samuil Micu.

¹²⁸ Atanasie Rednic, viitor episcop, era spiritualul mănăstirii.

¹²⁹ Iosafat Devai, un alt „călugăraș” de la Blaj.

¹³⁰ Ambrozie Sadi, tânăr călugăr.

alții l-au dus. Ioachim¹³¹ în anul viitoriu 1764, îndelungată slăbiciune având, în șese zile a lui maiu au murit¹³²”. Originalitatea tomului ultim nu contrazice imaginea cronicărească a lui Samuil Micu, ci o întărește. Este în cea mai mare parte o cronică a Blajului iluminist, izvor narativ de neocolit pentru istoricii de mai târziu, dar cu nimic deosebit față de cronicile subiective folosite la volumele anterioare.

Lucrarea istorică cea din urmă și cea mai cuprinzătoare a lui Samuil Micu, intenție de sinteză a istoriei românilor, *Istoria și lucrurile și întâmplările românilor* a avut câteva antecedente care îi întregesc înțelesurile. Prima încercare este scurta incursiune în trecutul Unirii cu Roma, *De ortu progressu conversione Valachorum episcopis item arhiepiscopis et metropolitibus eorum*, publicată și ea postum¹³³. Datând din 1774, este „cea dintâi manifestare a erudiției românești din Ardeal în domeniul istoriei¹³⁴”, cu menirea practică de a sprijini eforturile episcopului Grigore Maior pentru înființarea unei mitropolii unite în Transilvania. O lucrare independentă va elabora abia în 1778, în latină, *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Dacoromanae seu, ut quidam barbaro vocabulo appellant, Valachorum ab initio usque ad saeculum XVIII. Authore Samuele Klein de Szád. Anno domini MDCCLXXVIII, rămasă încă în manuscris¹³⁵*. De la data acestui debut istoriografic se vede intenția lui Micu de a da o istorie a originii și conturării națiunii în toate provinciile locuite de români. Într-un scurt cuvânt *Către binevoitorul cititor*¹³⁶, autorul face o mărturisire tulburătoare, care aruncă o lumină inedită asupra grupării greco-catolice de la Sfânta Barbara. Spune Micu: „Au fost și unii prieteni ai mei și alți bărbați iubitori de cunoașterea istoriei, care adesea m-au sfătuit să încep această lucrare [s.n.]¹³⁷”. Dezvăluirea aduce un indiciu în plus asupra importanței episodului de la colegiul vienez¹³⁸, unde, iată, s-a configurat ca interes colectiv și debutul istoriografiei Școlii Ardelene, așa cum s-a petrecut în cazul filologiei, ceea ce duce cu gândul la concluzia că episodul din capitala Imperiului a fost o repetiție generală a ceea ce urma să se petreacă la Blaj. Oricum, scrierea latină a lui Micu acoperă atât așteptarea celor care l-au îndemnat, cât și intenția sa de a da o monografie a istoriei românești în limba universală a Europei vremii, inteligibilă pentru publicul străin. Versiunea latină a fost benefică pentru autor, prin faptul că l-a obligat să se desprindă, fie și prin traducere, acolo unde pasajele se regăsesc, de sunetul reverberat al vechilor cronici și să folosească mai

¹³¹ Ioachim Pop, idem.

¹³² Vezi Samuil Micu, *Istoria românilor*, II, p.

¹³³ La Timotei Cipariu, *Acte și fragmente...*, p. 1-18.

¹³⁴ Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 121.

¹³⁵ Descrierea lucrării la C. Câmpeanu, *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain...*, p. 82-90.

¹³⁶ *Lectori benevolo*, p. IX-X a manuscrisului.

¹³⁷ Ap. Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 141.

¹³⁸ Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 255-258.

intens documentația extracronicărească. Așa se întâmplă în Cartea I, cap. XIV, unde reproduce un mare număr de inscripții latine din Dacia, după Analectele lui Stephanus Zamosius, idee pe care o va părăsi la redactarea sintezei finale Istoria și lucrurile și întâmplările românilor, unde expediază în două paragrafe suspect de scurte toată problema lăsamântului urbanistic roman din Dacia¹³⁹. Este adevărat, nu fără a face trimitere la – acum – două repertorii de inscripții, a lui Zamosius și a contemporanului său Joannes Fridvalszki, care scose la Cluj, în 1767, lucrarea *Inscriptiones Romano-Transilvanicae*. Oricum, în ansamblul istoriografiei Școlii Ardelene, *Brevis historica notitia înmănunchiază* în premieră tezele de bază pe care s-a născut și a evoluat imaginea românilor asupra trecutului lor: ideea originii latine, continuitatea populației romane, dezvoltarea statelor medievale în consecința statorniciei antice și creștinismul originar latin. Informația lui Micu a stat la baza argumentației de drept istoric a *Supplexului* din 1791, situând astfel opera sa istorică sub semnul înțeleșului politic, pe care s-a întemeiat literatura istorică militantă încă din faza iluministă reprezentată de Școala Ardeleană.

Eșecul de moment al memoriului românesc de la 1791¹⁴⁰ a schimbat conduita istoricului Samuil Micu, odată cu a elitei greco-catolice care a inițiat și promovat documentul spre sferele puterii politice din Imperiu. Micu își întoarce fața spre poporul său, în împrejurările apăsătoare ale reacțiunii postioșefiniene, dorind să facă cunoscute opiniei publice românești postulatele pe care se întemeia școala istorică blăjeană. Acestei schimbări drastice de optică i se datorează lucrarea *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, dorită ca o interfață diseminată public a postulatelor *Supplexului*¹⁴¹. Istoricul nostru a dat această operă cu riscul de a scădea în parte calitatea generală a demersului, în comparație cu mai vechea *Brevis historica notitia*, față de care narațiunea este mult restrânsă iar documentele mai puține. În această întoarcere de 180 de grade, cu o finalitate notabilă, găsim, însă, aspecte care compensează din plin senzația de text bogat, inspirată de vechea lectură. Lucrarea latină se încadra perfect metodei baroce a textului încărcat, cu informația nediferențiată de narațiune și cu opulența redundantă a mostrelor documentare. Acum, prin *Scurtă cunoștință...*, intenția se retranșează în limitele iluminismului posibil și necesar în contextul vieții românilor ardeleni, focalizat pe cultura neamului, o direcție intuită și clasicizată încă de Petru Pavel Aron, în anii '50 – '60 ai secolului al XVIII-lea. Cum această formă abreviată trebuia să fie un îndreptar popular în trecutul național, Micu elimină în note toate documentele, sau le ignorează pur și simplu, cu efortul vizibil de a face lectura cât mai accesibilă.

¹³⁹ Samuil Micu, *Istoria românilor*, I, p. 36-37.

¹⁴⁰ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 21-93.

¹⁴¹ Rămasă deasemenea în manuscris, *Scurtă cunoștință...* a fost publicată de de Cornel Câmpeanu, într-o ediție bine lucrată pentru data apariției (București, 1963). Un merit al editorului o constituie traducerea documentelor și pasajelor latine din textul lui Micu.

Senzația de manual este pe alocuri foarte evidentă, de exemplu în paragrafe cu titluri catehetice ca Ce trebuie a lua sama de domnii Moldovei, Pricina căderii neamului românesc sau În ce pământuri lăcuiesc românii. Fundamental, tezele cunoscute din scrierea latină se regăsesc, dar în această formă hiperabreviată și evident vulgarizatoare. Cercetările au clarificat maniera succintă a autorului prin descoperirea intenției de a publica operativ lucrarea, finisată înainte de sfârșitul anului 1793¹⁴². Tentativa de tipărire este importantă în sine, ca semn al emergenței iluministe spre cunoștința poporului, dar și prin „incidentul” respingerii ei de către cenzură. Micu este astfel precursorul lui Gheorghe Șincai în tentativa eșuată de a tipări o istorie a românilor, cu finalitatea tipic iluministă și militantă, ca „lucrurile românești să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă”, țelul ultim, cu sunet pedagogic, fiind acela „ca cei buni să se laude între neamurile neamurilor, iară cei nevreadnici să se rușineaze¹⁴³”. În ansamblul său, opusculul de dimensiuni reduse al lui Micu este o stea densă, în care se regăsesc absolut toate clarificările, tezele și teoriile istorice sistematizate în ansamblul Școlii Ardelene. Pentru evoluția personală a istoricului nostru, Scurtă cunoștință a însemnat fixarea schiței pentru opera capitală care este Istoria și lucrurile și întâmplările românilor. Planul de istorie generală a românilor, atât de admirat de Nicolae Iorga¹⁴⁴, este cea mai importantă revelație a istoriografiei Școlii Ardelene, gândit, iată, și pus pe hârtie de Samuil Micu, apoi urmat de comilonii săi, Gheorghe Șincai și Petru Maior, prin care s-a perpetuat în posteritate.

Marea imagine a istoriografiei Școlii Ardelene a dat-o Gheorghe Șincai, devenit figură emblematică încă din timpul vieții. Este omul care a înțeles cel dintâi că șubredul edificiu al istoriografiei românești trebuie primenit printr-o reformă de proporții, înainte de a deveni o stavilă periculoasă în calea progresului național. Pornind de la un patrimoniu documentar accesibil și lui Samuil Micu, Șincai și-a sintetizat cercetările într-o partitură cu totul deosebită. El rupe cel dintâi tradiția îndătinată a cronicărismului subiectiv, care dominase scrierea istoriei românești prin operele personajelor majore ca Grigore Ureche, Miron Costin sau Ion Neculce, parțial și prin *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, așa cum se desparte și de cronicismul historizanților mărunți, dintre care cel mai apropiat este deja pomenitul Mihai Cantacuzino. Format la școala istorică a anelelor și condus de tropismul documentației baroce, el duce până la capăt imperativul metodei, concepându-și faimoasa *Hronică*¹⁴⁵ în logica structurală a anilor, ca diviziuni

¹⁴² Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor...*, p. 195.

¹⁴³ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, introducere și îngrijirea ediției de Cornel Câmpeanu, București, 1963, p. 3-4.

¹⁴⁴ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 – 1821)*, II, București, 1969, p. 138-162.

¹⁴⁵ Titlul scrierii este unul programatic, fixând din capul locului linia comparativist-critică a autorului: *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, în cât au fost ele așa de amestecate cu românii, cât lucrurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles, din mai multe mii de autori în cursul de 34 de ani culeasă...

materiale ale textului. Interesant, și unic desigur în cultura noastră, este faptul că sinteza finală se insinuează atenției exegetului ca o sublimare de a treia esență a documentației istorice. Creditului în cec alb pe care Samuil Micu îl acordă vechilor cronici, din care face părți constitutive ale istoriei sale, Șincai îi contrapune o filtrare repetată a izvoarelor, astfel încât *Hronica* rezultă firesc în urma acumulării brute de informație din *Rerum spectantium*, urmată de o primă estimare personalizată a acesteia în *Notata*¹⁴⁶, pentru ca în final rolurile să se schimbe în favoarea expunerii istoricului, justificată, pas cu pas de documentele reproduse cu scrupuloasă selecție, ca și de trimerile bibliografice punctuale. Saltul metodologic calitativ al *Hronicii* include și divorțul lui Șincai de meteahna naivă a periodizării istoriei românilor de la întemeierea Romei, cum o face Samuil Micu, sau chiar de la facerea lumii, cum în mod surprinzător va proceda un spirit european aerisit ca Ioan Budai-Delanu. Pentru Gheorghe Șincai, istoria românilor începe la anul 86 după Hristos, adică acolo unde izvoarele îi furnizează primele date concrete despre daci, sub domnia lui Decebal. Dacia este rațiunea întregului său demers istoric, pentru că o consideră matricea și moștenirea poporului român, definindu-i dintru bun început fruntariile, devenite apoi slogan istoriografic, dar și ideologic: „...Ardeal, partea Țerei Ungurești cea dintră Tisă și Ardeal, Țeara Românească, Moldova, Bucovina și Buceag”¹⁴⁷. Anii *Hronicii*, tot atâtea capitole care închid, în expuneri succinte sau ample, după caz, structurile logice ale gândirii istoricului, se derulează într-un spațiu geografic și evenimential care, într-un fel sau altul, include sau circumscrie aspecte ale posterității dacice, într-un mixaj daco-roman tot mai accentuat. Este mecanismul intim al autorului de a urmări și documenta continuitatea, în ținta tezei dezvoltate de Școala Ardeleană și exprimate politic în *Supplex*-ul de la 1791. La anul 375 al *Hronicii*, autorul vorbește de pe acum despre „românii carii au remas în Dachia Veche, supt stăpânirea romanilor și a hunilor”¹⁴⁸. Intenția abia schițată, naiv și stângaci, la Samuil Micu, de a umple „mileniul negru” cu informații, date și evenimente care să-i implice, într-un fel sau altul, pe dacii de la nord sau sud de Dunăre, identici în viziunea lui cu românii, devine la Șincai fapt împlinit, fără precedent. În 428 de ani-capitole, până la venirea ungarilor în contact cu românii, este urmărită, cu o intuiție remarcabilă și pe o documentație bogată, întreșătura tuturor „lucrurilor și întâmplărilor” din răsăritul roman, mai apoi din Bizanț și marea zonă acoperită politic de acesta, în cunoștința

și titlul continuă după moda barocă a secolului al XVIII-lea. Șincai a reușit să tipărească în timpul vieții o mica parte de la începutul *Hronicii*, în „Calendarul de la Buda” pe anii 1808 și 1809. Despre valorificarea ulterioară a scrierii vezi G. Potra și V. Curticăpeanu, *Istoricul tipăririi și difuzării Cronicii lui Gheorghe Șincai*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XVI, 1973, p. 77-132.

¹⁴⁶ Vezi supra notele 87-88.

¹⁴⁷ Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor, tom I*, ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugariu, prefată și note de Manole Neagoe, București, 1967, p. 7.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 95.

faptului că în acest viespar caracterizat esențial de existența unui stat puternic, Imperiul Bizantin, pe de o parte, și de fluenta năvălirilor barbare pe de altă parte, s-a născut și consolidat poporul român și limba sa latină. Un element pe care îl va folosi la rândul său Petru Maior în argumentarea continuității este varietatea numelor sub care sunt consemnați daco-romanii din nordul Dunării pe parcursul acestui mileniu zbuciumat. La anul 824 al *Hronicii*, aceștia sunt pomeniți sub numele de abotriți, care, „fiind vecini cu bulgarii, lăcuia în Dachia, lângă Dunăre”. Pentru Transilvania aduce mărturii ungurești, după care cumanii, care le-au dat atâta de furcă primilor regi panonici, au fost „vlahi sau români”¹⁴⁹. Întregul efort de a dovedi continuitatea are ca punct nodal combaterea părăsirii aureliene, cu argumente privind fundalul axiologic al existenței comunităților omenești: „Cei mai mulți dintră coloni au trebuit să fie dați spre economie, carea așa lesne știu că nu o au lăsat, mai vârtos după atâta mulțime de vreme cât au fost întră Traian și întră Aurelian”¹⁵⁰. Este impresionantă meticulozitatea cu care sunt culese toate informațiile care să contrazică teoria vidului postaurelian, fie că este vorba de varii evenimente militare, de mersul creștinării în Dacia sau de personaje legate într-un fel sau altul de neamul dacilor. Bazat pe Eusebius Pamphilius, sursă antică, afirmă că Valerius Licinianus Licinius „era prăsit din Dachia, adecă din români, ca și Galerie cu Marele Constantin”¹⁵¹. Istoric riguros, Șincai știe evita, prin cernerea critică a izvoarelor, informațiile-capcană, generatoare de derizoriu. Cronicarul polonez din secolul al XVI-lea Stanislaw Sarnicki, autorul lucrării *Annales polonicos seu de origine et rebus gestis Polonorum et Lithuanorum libros VIII*¹⁵², afirmă că Aetius Flavius, învingătorul hunilor la anul 541 în Câmpiile Catalaunice, a fost de origine valahă¹⁵³. Deși în *Notatele* sale Șincai însemnează marginal: „Aëtius et Unilas erant Valachi”¹⁵⁴, el ignoră în *Hronică* această informație, în vreme ce Samuil Micu afirmă pompos, pe baza aceleiași surse: „Fost-au Aetie român din Dachia”¹⁵⁵. Luciditatea critică era vitală pentru Șincai, în așteptarea momentului de răscruce al întâlnirii cu ungurii. Impactul este narat la anul 904 al *Hronicii*, în varianta clasică a lui Anonymus, cu moartea lui Gelu și alegerea de bunăvoie învingătorului Tuhutum, de către români, drept conducător, după obiceiul vremii, jurându-i credință¹⁵⁶. Șincai este cel dintâi dintre istorici care, din acest pasaj anonymian, trage o concluzie dragă iluminiștilor noștri, dar activă și în prima

¹⁴⁹ Ibidem, p. 318, la anul 1070.

¹⁵⁰ Ibidem, p. 48.

¹⁵¹ Ibidem, p. 62.

¹⁵² Prima ediție, Cracovia, 1587.

¹⁵³ „Fuit et Aëtius ille popularis Valachorum...” (Ana Maria Roman-Negoi, *Laboratoarele istoriei...*, p. 38).

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ *Istoria românilor*, I, p. 50.

¹⁵⁶ „...sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum (...) et in loco illo q̄ dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmauerunt” (ap. G. Popa-Liseanu, *Izvoarele istoriei românilor. Volumul I. Faptele ungarilor, de secretarul anonim al regelui Bela*, p. 45).

jumătate a secolului al XIX-lea: „Din cuvintele acestea ale Anonymului Belei poți culege că pre românii din Ardeal unguri nu i-au supus cu armele sale, ci ei, din bunăvoința lor, s-au supus și unit cu ungurii, ca să fie asemeni lor”¹⁵⁷. Teza corespundea liniamentului politic din *Supplex Libellus*, unde românii revendicau un statut politic egal cu al națiunilor regnicolare din Transilvania. Exprimarea lui Șincai era atât de inspirată în acel moment încă tributar dreptului istoric câștigat cu sabia, încât Ioan Budai-Deleanu va elabora o lucrare aparte, cu titlul luat din afirmația lui Șincai: *Hungari vi armorum Transsilvaniam non occuparunt*.

Teza nesupunerii cu armele a românilor din Transilvania are drept corolar existența în sistem politic organizat a acestora, după instaurarea regalității ungurești. O marotă comună a istoricilor Școlii este realitatea descălecării Munteniei de către Negru-Vodă, „herțeg pe Almaș și Făgăraș”, deci domn peste formațiuni românești de tip feudal, personaj care, apoi, „au stăpânit (...) toată Țara Românească”. La anul *Hronicii* 1365, un act de donație al regelui Ludovic de Anjou în favoarea lui Balc, fiul lui Dragoș-Vodă¹⁵⁸, surprinde un Maramureș voievodal („Țeara noastră a Maramurășului”, după expresia regală în traducerea lui Șincai) animat de probleme posesionale de mari dimensiuni între români, care vor marca pe viitor atât destinul nobilimii românești din depresiunea Tisei, cât și însuși destinul Moldovei ca stat feudal. La anul 1437, cel al Răscoalei de la Bobâlna, Șincai pune în pagină un document al capitulului din Cluj-Mănăștur, în care stările constituționale ardeleni se definesc prin „nobili, sași și secui”, și nu „unguri, sași și secui”. Documentul este evocat și în *Supplex Libellus Valachorum*, în aceeași idee a egalității politice a românilor ardeleni cu ungurii. „Amândouă națiunile au avut aceleași imunități și s-au bucurat de aceleași drepturi regnicolare”, spune memoriul românesc¹⁵⁹. „În anul acesta ungurii și românii nu se osebea de laolaltă”, repetă Șincai¹⁶⁰. În lumina acestui document de debut al lui Unio Trium Nationum, crede el odată cu generația sa, răstălmăcirea din Aprobate și Compilate este un fals istoric, atunci când românii sunt excluși, prin act constituțional, din rândul cetățenilor Transilvaniei. După întreita premisă teoretică a originii, latinității și continuității, aceea a egalității este miza practică urmărită cu înfocare de toți iluminiștii ardeleni, deoarece constituia liniamentul politic maximal urmărit la acea dată. Egalitatea românilor era însă, datorită majorității lor etnice zdrobitoare, un pericol mortal pentru privilegiatăii constituției medievale din Transilvania. O recunoscuse cu decenii în urmă, după cum s-a văzut, un ungar lucid și îngrijorat, György Rettegi, alertându-se la 1761 că românii „și-au întemeiat la Blaj un gimnaziu care a ajuns la cinci sute de elevi”. „De acest lucru – spune Rettegi –

¹⁵⁷ Gheorghe Șincai, *Opere. I. Hronica românilor, tom I*, p. 265.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 496-499.

¹⁵⁹ David Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 470.

¹⁶⁰ *Op. cit.*, I, p. 600.

mărturisesc sincer că îmi este frică, pentru că dacă cineva lasă și mai tare acest lucru de capul lor, pe noi pot să ne pustiască cu mare spor, fiindcă în Ardeal sunt pe puțin de zece ori mai mulți români decât unguri”¹⁶¹. Lupta pentru provincia din interiorul Carpaților între români și unguri a căpătat imagine publică odată cu acțiunile naționale desfășurate de luminiștii uniți cu Roma, între care istoricii au avut rolul cardinal. Astfel se explică noianul de negări, polemici și acuze la adresa trecutului românilor, puse în operă odată cu trezirea acestora la conștiință națională. *Hronica* lui Gheorghe Șincai este saturată de replici și amendări energice la adresa denigratorilor, desemnând, cât privește Transilvania, arhetipul perfect al istoricului de factură militant-națională.

Dar marea operă nu este numai o istorie a Transilvaniei, în fapt nici numai a românilor, ci, așa cum o spune autorul în titlu, „și a mai multor neamuri”, pretextându-și demersul prin aceea că „lucurile, întâmplările și faptele unora fără de ale altora nu se pot scrie pe înțeles”. Ca primă istorie comparativă din cultura noastră, *Hronica* acoperă un areal impresionant, cuprinzând practic centrul și sud-estul european, cu extindere în aria polono-rusească, pe un răstimp de peste un mileniu și jumătate. Se poate crede că intenția primară a istoricului a fost trecutul românilor. Firea și metoda de cercatare l-au împins, spre o cuprindere documentară care a excedat primul impuls, iar informația cu referire la popoarele din jur, unde căuta știri despre propriul popor, odată pusă în pagină cronologică, a conturat harta istorică a unei zone europene impresionante. Pe parcursul desfășurării narativ-documentare, atenția autorului se focalizează spre acele zone politice, unde crede că descoperă germeni de manifestare, apropieri sau implicări românești. Prima parte este dedicată amurgului Romei imperiale și Imperiului Bizantin, cu o curiozitate aparte pentru fenomenul năvălirilor și impactul acestora asupra arealului vizat. S-a preocupat insistent de incursiunile îndelungi ale goților în sud-est, în ideea distorsionată a unei suprapunerii cu dacii și a creștinării năvălitorilor prin daci. La anul 370 al *Hronicii*, Șincai se adresează direct cititorului – obicei frecvent al său – informându-l că „prin români s-au creștinat întâiu gothii, apoi slovenii”¹⁶². Evocă martiriul în Dacia al sfinților Nichita și Sava, o marotă comună cu Samuil Micu¹⁶³, care nu rezistă analizei istorice ulterioare. Sudul Dunării este un teritoriu captivant, cu istoricii Școlii Ardelene începând studiul trecutului românesc din dreapta fluviului. Acest interes culminează cu „imperiul” lui Petru și Asan, despre care, asemeni lui Samuil Micu, este convins că au fost „niaoși români”, asemeni vestitului Ioniță-Caloian (Ioanichie, cum îl numește), primul artizan al unirii românilor cu Biserica Romei, îndată după anul 1200. Asemeni lui Micu, dar cu mai multă moderație, folosește pentru acest episod, amplificat din

¹⁶¹ Vezi supra, nota 29.

¹⁶² *Hronica românilor*, tom I, p. 88.

¹⁶³ *Istoria românilor*, II, p. 192.

motive confesionale, bogata documentație din biografia Papei Inocențiu III, pe care ei o „descoperă” cei dintâi¹⁶⁴. Redusă ulterior la proporțiile ei normale, epopeea imperiului româno-bulgar din sudul Dunării și catolicizarea lui Ioniță-Caloian avea pentru iluminiști farmecul noutății, pentru Șincai, în mod aparte, valoarea unui argument la teza plinului istoric trăit de români în evul mediu, contrar teoriilor despre absența acestora, acreditate de istorici adversari ca Sulzer, Eder, Engel et consortes. Amplu reprezentată și ilustrată documentar este mai ales istoria Ungariei, ascensiunea statului feudal maghiar fiind adânc și direct implicat în destinul românilor. Fatalitatea prezenței ungurești în bazinul Dunării de mijloc și Carpați este tratată în același stil de „carte rece” pe care i-l reproșează Nicolae Iorga¹⁶⁵, prin simpla enunțare a faptelor, care trebuie să grăiască de la sine. Șincai nu voia să urmeze calea istoricilor-detractori pe care îi combate, de pildă Johann Christian Engel, care „pretutindenea unde poate, tot jarul îl trage la oala unгурilor, necăutând de mai multe ori adevărul, care iaste tocmai de lipsă în fieștecare istoric”¹⁶⁶. Acest adevăr voia Șincai să-l lumineze în termenii „reci” ai dovezii materiale, și el consta în paradoxul statutului marginal al românilor sub stăpânirea ungurească, indiferent dacă se ia în cauză originea românilor, prezența acestora în evenimentele mari ale istoriei sau chiar prevederile vechilor legi ungurești, ignorate ulterior de cei care le-au emis. Istoria Poloniei este răsfoită cu o predilecție aparte, cu aplomb la cea a Moldovei, pe care istoricul o vede evoluând pe liniamente ce implică permanent mișcările politice și militare din regatul de la nord. Saturată de informație poloneză, dezvoltarea lui Șincai este tributară viziunii cronicărești moldovene, de unde extrage ideea unor avataruri politice și militare moldo-poloneze în evul mediu, desfășurate pe o partitură de statut egal, acolo unde istoricii vecini voiau să inducă imaginea unei suzeranități leșești endemice. La anul 1387 al *Hronicii*, de pildă, după ce enumeră câteva acte de supunere politică ale domnului Moldovei către regele polonez, evocate de Mathias Dogiel și Stanislaus Sarnicius, istoricul nostru își exprimă îndoiala: „Mie mi-ar plăcea a vedea hrisoavele ale căror registuri le aduce Doghiel, pentru că nu cred eu să se fie supus Petru II Mușat pre sine polonilor, precum nici următorii lor s-au supus vreodată, fără numai cât au făcut mai adeseori alianță cu polonii [s.n.]”¹⁶⁷. Șincai este astfel primul și surprinzătorul istoric român, care definește corect mult trâmbițatele vasalității medievale ale Moldovei și Țării Românești față de Ungaria sau Polonia, ca fiind echivalentele de atunci ale actualelor tratate dintre statalități, încheiate, însă, nu pe orizontala egalității simbolice dintre cele două părți, ci pe o „verticală”

¹⁶⁴ Vezi Acta Innocentii P.P. III (1198-1216), ediție critică după manuscrisele originale de Theodosius Haluscynskyj, în colecția vaticană Pontificia Commissio ad redigendum Juris Canonici Orientalis. Fontes. Series III. Vol. II, Roma, 1942.

¹⁶⁵ *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688 – 1821)*, II, p. 190-191.

¹⁶⁶ *Hronica*, I, p. 548.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 536-537.

medievală, care să evidențieze superioritatea heraldică a unei părți, indiferent de realitatea potențialului politico-militar deținut. Autorul *Hronicii* și-a extins investigația și spre istoria bulgarilor, sârbilor, grecilor, germanilor, rușilor etc., de fiecare dată căutând implicații românești în evenimentele vecine, dar tot de atâtea ori depășind masiv limitele istoriei românilor, spre accețiunea de istorie centro-est-europeană.

Cu Petru Maior, destinul istoriografiei iluministe ardelene se schimbă radical, prin posibilitatea expresiei publice. Este singurul istoric al Școlii Ardelene care a reușit să-și tipărească lucrarea fundamentală de gen, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, la 1812¹⁶⁸. Cu etiologia în același focar ce frământa intelectualitatea ardeleană, asaltată de impunități la adresa românilor în urma *Supplexului* de la 1791, lucrarea lui Maior realizează saltul necesar spre sinteza pură, spre monografia unei mari probleme aduse în cauză. Fire fluidă, cu înclinații literare dovedite anterior în *Protopapadichia* sau în literatura omiletică, deasemenea tipărită¹⁶⁹, Maior folosește fondul documentar comun al Școlii Ardelene, construit în timp pe scheletul colecției aduse de Șincai de la Roma, scrutându-l, însă, cu metoda eseistică. Dar intrarea liberă în materia istorică, fără contraforții documentari ai subsolului, era încă de neconceput, și scopul urmărit de Maior n-ar fi fost atins fără aparatul notelor. De aici acea izbitoare discrepanță între stilul aerisit și foarte personal al textului și încărcătura subsolului. Marile desfășurări analitice din operele amintite ale lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai fac loc opțiunii selective. Din multitudinea aspectelor controversate, Petru Maior a reținut, cu o uimitoare clarviziune, exact aspectul care este, de atunci și până astăzi, *nervum rerum* al tuturor disputelor contradictorii privind trecutul românesc: autohtonismul acestora, în lumina originii și continuității istorice. Scriitorul își focalizează atenția numai asupra originii românilor, care pentru el înseamnă „începutul lor în Dacia”. Un bun certificat de naștere istorică, rezemat pe documente irefutabile, era răspunsul cel mai inspirat pe care un istoric român putea să-l pună în fața celor dornici să cunoască adevărul. Starea polemică permanentă a condeiului, pe un caz cu finalitate militantă, l-a condus la adoptarea unei teorii radicale asupra originii și „începutului” românilor în teritoriul geo-istoric al Daciei, sprijinită pe convingerea scriitorului despre originea romană pură a românilor. Întreaga argumentație cuprinsă în cele 15 capitole cu 89 de paragrafe, este orientată spre dovedirea acestei teorii reduționiste. Cu victoria lui Traian în cel de al doilea război dacic, Dacia „se deșartă cu totul de lăcuitori”. În locul

¹⁶⁸ „În Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta”. Ediții ulterioare: Buda, 1834 (ed. Iordache Mălinescu); Gherla, 1883 (ed. Societatea literară „Petru Maior”); București, 1970 (ed. Florea Fugaru). Despre Petru Maior, vezi mai ales Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, București, 1973; Ioan Chindriș, *Un caz iluminist: Petru Maior*, în vol. *Transilvanica*, p. 453-525; Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760 – 1821)*, Cluj-Napoca, 2003.

¹⁶⁹ *Didahii*, Buda, 1809; *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți*, Buda, 1809; *Prediche*, I-III, Buda, 1810 – 1811. Vezi o bibliografie exhaustivă despre aceste lucrări la Petru Maior, *Scripta minora*, p. 30-41.

acestora, cezarul victorios a colonizat teritoriul cucerit cu „nenumărată mulțime de romani”¹⁷⁰. Aceștia nu s-au împerecheat cu femeile dace, ci au păstrat pură originea și stirpea romană. Părăsirea aureliană n-a însemnat plecarea populației romane din Dacia peste Dunăre, ci aceasta și-a perpetuat traiul în provincia abandonată, născându-se astfel mecanismul continuității. Acestei teze-cheie Maior îi dedică o desfășurare amplă de argumente dintre cele mai diverse, de la dovada istorică la logica istorică, de la psihologia umană la bunul simț comun, de la factorul economic la cel sentimental: „Și cine e atât de nesimțitoriu carele să nu știe că tuturor oamenilor atâtă le este de dulce și vrută patria întru care sunt născuți și crescuți și unde oasele părinților și a moșilor lor celor răposați se odihnesc, cât tocma de ar fi și slabă țara și cu multe necazuri ar avea a se lupta într-însa, puțini se află carii să se plece a-și lăsa patria”¹⁷¹. Informațiile sau afirmațiile contrare tezei sunt analizate critic, cu sistem și eficiență, fără inhibiții, chiar când este vorba de texte investite cu prestigiul antichității (Flavius Vopiscus, Sextus Rufus, Eutropius) și fără emoții în cazul autorilor consacrați (Laurentius Toppeltinus, Johann Christian Engel). Odată trecut acest moment greu, desfășurarea lucrurilor merge parcă de la sine. Daco-romanii rămân „neam deosebit” în Dacia Traiană și în secolele viforoase ale năvălirilor, și în această ipostază istorică i-a surprins infiltrația ungarilor în Transilvania. Maior dezvoltă o interpretare deja acreditată în istoriografia Școlii Ardelene, aceea că ungurii n-au dobândit Transilvania cu forța armelor, pe care românii, conduși de voievozii („duci”) Glad, Menumorut și Gelu, au apărat-o cu multă bărbăție. Dar acesta din urmă moare în luptă iar românii îl aleg conducător de Tuhutum, căpetenia ungarilor. Petru Maior evoluează pe aceeași argumentație de drept istoric pe care se întemeiase plitic *Supplexul* de la 1791, iar istoric Gheorghe Șincai. Dacă românii n-au fost supuși, ci și-au dobândit doar un aliat, înseamnă că statutul lor juridic de ginte liberă s-a conservat și perpetuat, așa cum dovedește autorul că a fost situația sub stăpânirea primilor regi unguri. De unde rezultă că dezmoștenirea, survenită mult mai târziu, sub Unio Trium Nationum în interpretarea Aprobatorilor și Compilatelor, este lipsită de organicitate istorică și că românii își revendică pe bună dreptate calitatea de națiune regnicolară în Transilvania. Acesta este miezul lucrurilor și esența lui e una eminentă politică. Militantismul lui Maior răzbate puternic din combaterea pas cu pas a tuturor părerilor contrarii, venite bineînțeles din partea străinilor. Șincai își ridicase glasul împotriva acestora, și nici la Samuil Micu accentele polemice nu lipsesc. Dar abia Petru Maior face din polemică rațiunea demersului istoriografic, punând un hotar timpuriu în fața minciunii istorice. Odioasă îi este teoria „vidului

¹⁷⁰ Afirmație bazată pe sursa-cheie a istoricilor Școlii Ardelene despre soarta Daciei după cucerire, lucrarea lui Flavius Eutropius, *Breviarium ab urbe condita*, care spune că Traian, văzând Dacia golită de bărbați („viris esset exhausta”), a trimis spre a locui satele și orașele desp populate „nenumărate mulțimi de oameni din întreaga lume romană”, „ex toto orbe Romano infinitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas” – ap. Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. Florea Fugariu, I, București, 1970, p. 85.

¹⁷¹ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. Florea Fugariu, I, București, 1970, p. 121.

istoric”, din care s-a născut ulterior teoria lui Roesler, după care românii s-ar fi infiltrat în spațiul carpato-dunărean în secolul al XIII-lea, trecând Dunărea din fosta Dacie Aureliană. Pe creatorul acestei teorii, Sulzer, Maior îl combate pornind de la atitudinea lui mărunț-vindicativă față de români, pentru a ajunge la rezultatul că argumentele discipolului lui Sulzer, Joseph Karl Eder, moștenind același viciu, au aceeași evidentă lipsă de valoare. Ridicolă i se pare și ideea lui Eder cum că românii nu au existat în Transilvania la venirea ungarilor, bazată pe faptul că nu există „mai nici o cuscrie” (asemănare) între limba română și cea a goșilor și ungarilor. Maior ripostează cu argumentul că „limba ungurească fiind limbă de Asia, nicecum nu se lovește cu limba cea românească, care e limbă de Europa”¹⁷². Numărul autorilor și „autorităților” cu care vine Maior în coliziune în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* este impresionant, pe cât de admirabil este curajul și dezinteresul istoricului nostru. Răspândirea fără precedent a cărții, facilitată odată în plus prin ediția lui Iordache Mălinescu din 1834¹⁷³, a determinat generalizarea istoriografiei militante în cultura noastră. Tipicul european al pozitivismului baroc, exacerbât de metoda analelor, de care s-a atașat la noi Gheorghe Șincai, este frânt cu ușurință și grație stilistică de Petru Maior, care deschide astfel o eră nouă în interpretarea trecutului românesc. În structurile cărții sunt de căutat germeii istoriografiei noastre romantice, al cărei debut timpuriu, în armonie cronologică cu marile culturi ale Europei, îl datorăm pe rând valului de imitatori stârnit printre contemporani, cultului pe care generația pașoptistă l-a nutrit față de personalitatea și opera sa, în fine, preluării sistematice și conștiente a metodei sale militante. Chiar în anul apariției cărții, 1812, tânărul student român de la Universitatea din Pesta, Toma Costin, nobil din Surduc, în ținutul Chioarului, tipărește la Pesta două cărțuții de o vehementă ținută polemică: *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis (Vaterländische Blätter) Nris 83. 84. 85. Viennae 1811* și *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton úr Magyarországon Statistikájában az oláhokról tett jegyzésekre*, unde combate încercările statisticilor oficiale maghiare de a falsifica cifrele, diminuându-le în ce-i privește pe români, dar mai ales observațiile denigratoare ale istoricului Martin Schwarztner despre caracterul românilor, inserate pe marginea acestor cifre¹⁷⁴. Un discipol și mai afiliat s-a dovedit Theodor Aron, care în 1828 tipărește la Buda opera cu titlul mai mult decât edificator: Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior, care prin adevărate mărturisiri a mai multor scriitori vechi, începutul

¹⁷² Ibidem, II, p. 10.

¹⁷³ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, ediție de Iordache Mălinescu, Buda, 1834. Urmată de o continuare cu titlu separat și paginatie aparte: Disputațiile asupra Istoriei pentru începutul românilor în Dachia, urmate între autorul ei Petru Maior etc. și rețențentul K., împotriva Istoriei. Tălmăcite de pe latinie pe române prin Damaschin Bojincă, iuriconsultul prințipatului Moldaviei precum și în Mărita Crăime a Ungariei j[urat] avocat, Buda, 1834.

¹⁷⁴ Unic studiu dedicat acestui discipol interesant vezi la Ioan Chindriș, Toma Costin, reprezentant al Școlii Ardelene, în vol. Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene, p. 213-224.

românilor din romani adevărați la mai mare lumină îl pune. De strategia polemică a lui Petru Maior și-au amintit, tot atunci, Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu, în fața unei noi tentative de ponegrire a obârșiei românilor, ieșită la 1827 din pana sârbo-maghiarului Sava Tököli. Bojincă ripostează în 1828 printr-o Răspundere desgurzătoare¹⁷⁵, iar Eftimie Murgu în 1830, prin lucrarea în limba germană *Widerlegung oder Abhandlung*¹⁷⁶, ambii raportându-se la autoritatea lui Petru Maior. Prin Eftimie Murgu și Aron Florian, ideologia istorică a lui Petru Maior influențează generația pașoptistă din Țările Române, iar în Transilvania își găsește o interpretare actuală și astăzi în lucrarea lui Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, unde se afirmă pentru prima dată, în mod explicit, filiația ideologiei revoluționare de la 1848 din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Cu această memorabilă carte, Petru Maior se situează la limita unde patrimoniul Școlii Ardelene devine zestre genealogică în cultura noastră.

Ca avangardă iluministă a unui popor în plin efort de manifestare a identității naționale, Școala Ardeleană a imitat apetitul enciclopedist al apusenilor, o multidisciplinariate în stilul vremii, la nivelul și în limitele pe care macropolitica austriacă, pulsul plitico-social din Transilvania și nivelul socio-mental românesc permiteau acest lucru. Palierul cultural românesc este dominat la suprafață de literatura religioasă, cu falia ei teologică bine definită, care nu numai că nu deranja pe nimeni, dar constituia și o obligație stabilită de politica oficială. Este suficient de amintit decretul Mariei Tereza din 23 noiembrie 1746, prin care interzice importul de cărți religioase din Țara Românească, cu intenția de a apăra confesiune unită de eventualele influențe „schismatice”¹⁷⁷. Ca atare, deschiderea tipografiei la Blaj în 1750 și valul de tipărituri religioase care au urmat, nu doar corespundeau lipsei endemice de carte românească, dar răspundeau și unui imperativ oficial exprimat clar. În răstimpul până la 1800 au ieșit de sub tipar, chiar în ediții repetate, toate cărțile de altar necesare confesiunii unite, Blajul umplând astfel un mare gol de ordinul necesității spirituale fundamentale, într-un ritm necunoscut până atunci la români: *Ceaslovul* în 1751 (ediții: 1778, 1786, 1793), *Strastnic* în 1753 (ediții în 1754, 1773, 1800), *Învățătură creștinească*, respectiv noul catehism al confesiunii, în 1755 (reeditat în 1756), *Psaltire* în 1755 (ediții: 1758, 1764, 1773, 1780, 1786), *Liturghier* în 1756

¹⁷⁵ Răspundere desgurzătoare la cârtirea cea în Hale în anul 1823 sub titula: Erweis dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind (adică Arătare cum că românii nu sânt viță de romani) de C. Consiliar de *** făcută. La care se adaugă arătarea cu scriptori vrednici de credință întărită, cum că românii sânt adevărați strănepoți a romanilor. Întâi latinește țesută, iară acuma în limba daco-romanesă preîntoarsă tot de același autor, Buda, 1828.

¹⁷⁶ *Widerlegung oder Abhandlung welche unter dem Titel vorkömmt: Erweis, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, und diess nicht aus ihrer italienisch- slavischen Sprache folgt. Mit mehreren Gründen vermehrt, und in die wallachische Sprache übersetzt durch. S.T. in Ofen 1827 und Beweis dass die Wallachen der Römer undezweifelte Nachkömmlinge sind: wozu mehrere zweckmässige kurze Abhandlungen; eindlich eine Anmerkung über die in dem Anhange vorkommende Antikritik desselben S.T. beygefügt werden*, Buda, 1830.

¹⁷⁷ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 357, inc. n. 3.

(reeditat în 1755), *Euhologhion* sau *Molitvenic* în 1757 (ediții: 1784, 1789), *Octoih* în 1760 (ediții: 1774, 1786, 1791), *Evangheliar* în 1765 (reeditat în 1777), *Orologhion* în 1766, *Apostol* în 1767, *Penticostar* în 1768, *Triod* în 1771 (reeditat în 1800), *Arhieraticon* în 1777, *Minologhion* în 1781, *Catavasier* în 1793, *Polustav* în 1793, *Biblia*, ca eveniment de culme, în 1795. Ca un corolar de așteptat al acestui aflax, apare și literatura teologică, deschisă de Floarea adevărului din 1750, sub auspicii erudite promițătoare. Episcopii Petru Pavel Aron și Atanasie Rednic au încurajat literatura teologică în limba latină, deschizătoare de drum în sensul apropierei de marea teologie occidentală. Un domeniu predilect al acesteia era patristica, atractivă și ca mijloc de a transcede aspectele polemice dintre catolicism și ortodoxie – fiind vorba de părinții comuni ambelor biserici – dar și ca literatură pentru uzul poporului. Patristica își face intrarea la Blaj cu două tipărituri impozante, în limba latină: în 1763 două volume din opera lui Ioan Damaschin¹⁷⁸, iar în 1768 o crestomație din opera ascetică a sfinților Pahonie, Dorotei și Teodor¹⁷⁹. Realizată cu mare erudiție, pe baza unor ediții venețiene și pariziene, după cum se precizează chiar în titlu, volumele operei lui Damaschin adună, în primul, *Dialectica* acestuia, în 67 de capitole, *Physica*, în 17 capitole și compendiul despre erezii, al doilea fiind ocupat în întregime de scrierea *De fide orthodoxa*, operă de căpetenie a vestitului călugăr ierusalimitan, divizată în patru părți și 100 de capitole. Opțiunea latină s-a oprit, aici. Samuil Micu, teologul emblematic al Școlii Ardelene¹⁸⁰, va întoarce roata interesului spre teologia în limba română, redactând el însuși mai multe lucrări. Percepția lui Micu în posteritate nu reflectă corect raportul dintre contribuțiile aduse într-unul sau altul din domniile în care s-a manifestat ca scriitor. Cea mai puțin cunoscută operă a sa este și cea mai masivă, aceea teologică. Domeniile preferate sunt patristica și istoria bisericească, aproape 30 de lucrări, rămase, cu puține excepții, în manuscris, redând în grai românesc „antichitățile” literare ale creștinismului, care sunt scrierile patristice. „Părintele” preferat este, în mod firesc, Sfântul Vasile cel Mare, artizanul vieții călugărești și patronul cinului din care autorul făcea parte. Din Sfântul Vasile traduce mai întâi „rânduieile celor ce pustniceaște, sau singuri, sau împreună de obște petrec”, adică Regula Ordinului. Între 1768 și 1805 Micu a tradus încă: 21 de „cuvinte” (omilii) ale lui Vasile cel Mare, 80 de „învățăături ashiticești” (reguli morale), alte 22 de omilii

¹⁷⁸ *Sancti patris nostri Joannis Damasceni monachi et presbyteri Hyerosolimitani opera philosophica et theologica, quae eius nomine circumferuntur. Ex editione Veneta et Parisiensi. Pars secunda complectens quatuor de fide orthodoxa libros*, Blaj, 1763, I – II, 8°, 448 + 444 p. Vezi Endre Veress, *Erdély és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok (1544 – 1808)*, Cluj, 1910, p. 48; Iosif Naghiu, Tipărituri blăjene între 1750 – 1800, în „Cultura creștină”, XXIV, 1944, nr. 5 – 6, p. 320.

¹⁷⁹ *Sanctorum patrum nostrorum Pachomii Aegyptici, Dorothei Thebani et Theodori Studitae ascetica. Nunc primum hoc ordine typis edita*, Blaj, 1768, 8°, 440 p. Vezi AUREL FILIMON, *NOUĂ CONTRIBUȚIUNI LA BIBLIOGRAFIA VECHĂ ROMÂNEASCĂ, ÎN „DACOROMANIA”, VI, 1929 – 1930, P. 613-614.*

¹⁸⁰ Vezi o analiză a teologiei sale la Ioan Chindriș, *Cultură și societate...*, p. 281-292.

(„cuvinte cătră norod zise”) și altele. Din Ioan Gură de Aur a tradus, între 1787 – 1792, 88 de Omilii sau cuvinte în *Evangheliia Sfântului Ioan*, în trei volume însumând 1735 de pagini. Pe Chiril al Ierusalimului l-a tradus „de pre elinie și latinie, din cartea tipărită la Paris în anul 1720”, conținând Catihises sau învățături cătră cei ce vin la Botez. I-a mai tradus pe Grigore Teologul, Ioan Damaschin, Chiril al Alexandriei, Ioan Scărarul, Efrem Sirul, Teodor Studitul, Anastasie Sinaitul, Epifanie Cipriotul, Pahonie Egipteanul și alții. Nu îi uită nici pe „bătrânii” Patericului, cum sunt Pavel Tibeul, Aba Amon, Aba Isaia, Aba Maxim, Dorotei, ctitori ai monahismului oriental. Toate aceste traduceri doreau să pună sub ochii cititorului român bogăția de învățături dogmatice, exegeză teologică, istorie bisericească și îndrumare creștină, pentru preoți, călugări și mireni deopotrivă, pe care această literatură le conținea. Ne aflăm indubitabil în fața primei încercări de a crea o patrologie în limba română, proiect extraordinar pentru o cultură aflată la primii ei pași în sensul modern al cuvântului. Samuil Micu a fost un apărător dârz al esenței orientale a Bisericii Unite, în care sens l-a avut discipol fanatic pe Petru Maior. Spirit organizat, acesta ne-a lăsat două monografii teologice manuscrise, în care îl regăsim pe același polemist „cu prea ascuțit condei”, cum îl caracteriza episcopul Ioan Bob. *Procanonul*, operă scrisă la 22 de ani, în 1783, scrutează miezul celei mai acute polemici care frământa viața religioasă a Europei, aceea legată de infailibilitatea papei de la Roma și primatul acestuia în biserica creștină¹⁸¹. Ajuns protopop al Reghinului, își focalizează interesul asupra eșalonului clerical din care făcea parte, protopopii, descoperind un obiect de cercetare pasionant în istoria și esența instituției protopopești din Biserica Orientală. *Protopapadichia*¹⁸², datând din 1795, este o contribuție teologică unică în cultura noastră, prin codificarea semnificațiilor istorice și a simbolurilor canonice ale

¹⁸¹ Nu se cunoaște manuscrisul. A fost editat de Constantin Erbiceanu: *Procanon* ce cuprinde în sine cele ce sânt de lipsă spre înțălesul cel deplin și adevărat al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a românilor, București, Tipografia „Cărților Bisericești”, 1894. Reeditat de Grigorie T. Marcu în 1948, cu titlul puțin schimbat: *Procanon* ce cuprinde în sine ceale de lipsă spre înțălesul cel deplin și desăvârșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească, spre folosul mai cu samă a românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior. Anul de la Hristos 1783, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1948. Vezi despre el Gh. Bogdan-Duică, *Petru Maior și Justinus Febronius sau Petru Maior ca vrăjmaș al papei*, Cluj, 1933; Grigorie T. Marcu, *Cuvânt de lămurire, studiu introductiv la ediția din 1948*; Lucian Blaga, *Gândirea românească...*, p. 188 – 199; Maria Protase, *Semnificația politică a „Procanonului” lui Petru Maior*, în „*Studia UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI*”, *SERIES PHILOGIA*, 1963, *FASC. 2*, p. 61 – 66; *IDEM, LE „PROCANON” DE PETRU MAIOR, RÉPLIQUE SUD-EST EUROPÉEN DES ATTAQUES ANTIPAPALES DU XVIIIe SIÈCLE, ÎN „REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES, XI, 1973, NR. 1, P. 39–56; IDEM, PETRU MAIOR...*, p. 79 – 95; *SERAFIM DUCU, PE URMELE LUI PETRU MAIOR, BUCUREȘTI, 1990, P. 54 – 63.*

¹⁸² *MANUSCRISUL PROTOPAPADICHIEI L-A PUBLICAT MAI ÎNTÂI GRIGORE SILAȘI, SUB TITLUL PROTOPAPADICHIA LUI PETRU MAIOR, ÎN „SIONUL ROMÂNESC”, I, 1865, NR. 10, P. 114 – 116; NR. 11, P. 128 – 130; II, 1866, NR. 2, P. 14 – 17; NR. 4, P. 38 – 41; NR. 5, P. 50 – 51; NR. 6, P. 63 – 69; NR. 9, P. 102 – 106; NR. 10, P. 115 – 117; NR. 11, P. 128 – 130; NR. 12, P. 140 – 142; NR. 13, P. 152 – 153; NR. 14, P. 163 – 165; NR. 15, P. 177 – 178; NR. 16, P. 186 – 188. SUB FORMĂ DE CARTE S-A TIPĂRIT ABIA ÎN ULTIMII ANI, ÎN DOUĂ EDIȚII: PETRU MAIOR, PROTOPAPADICHIA, EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE IOAN CHINDRIȘ, CLUJ-NAPOCA, 1997 (DUPĂ EDIȚIA LUI GRIGORE SILAȘI) ȘI PETRU MAIOR, PROTOPAPADICHIA, EDIȚIE ÎNGRIJITĂ DE LAURA STANCIU, ALBA IULIA, 1998 (DUPĂ MANUSCRISUL ORIGINAL DESCOPERIT ÎNTRE TIMP).*

instituției protopopești din Biserica Orientală, cu aplicație la protopopiatele unite ardelene. Protopopii sunt urmașii de drept și de fapt ai chorepiscopilor, „episcopi ai locurilor”, care au apărut în secolul al III-lea după Hristos. Maior expune în 50 de paragrafe istoricul demnității protopopești, mai exact: *puterea* protopopilor, căci acesta este sensul cuvântului grecesc pus drept titlu. Este o dezbatere *pro domo*, în condițiile când episcopul Ioan Bob voia să-i reducă pe protopopii uniți la trepta arhidiaconilor din Biserica Catolică. Ne aflăm în fața unei alerte geloase legate de păstrarea identității orientale a Bisericii Unite, pe care protopopii o vedeau periclitată o asemenea perspectivă. *Protopapadichia* este reflexul de apărare împotriva unui asemenea „pericol”. Ca protopop, Maior se afla la hotarul dintre lumea erudită a Blajului, angajată în fluxul iosefinismului cultural, și mediul rustic din ținutul Gurghiului, unde își exercita funcția de rotopop. În această ipostază, impulsul său iluminist se putea manifesta în condiții optime și sub forma unei pedagogii rurale, prin predicarea directă în fața poporului. Opera sa omiletică se constituie într-o trilogie structurată pe o axă de ordin afectiv: *Prediche*¹⁸³, *Propovedanii*¹⁸⁴ și *Didahii*¹⁸⁵. Este cel mai modern predicator din aria prodigioasă a Școlii Ardelene, depășindu-l pe mai vârstnicul și celebrul concinator Samuil Micu, prin sistem și finalitate practică. Petru Maior este considerat fondatorul literaturii omiletice românești, „pe teren aproape pustiu”¹⁸⁶. Inspirat arhitectonic de celebrele orațiuni bisericești din *Quaresimale* italianului Paolo Segneri, omiliile lui Maior au substanța plămădită dintr-un patrimoniu vechi și colectiv al literaturii omiletice, izvoarele principale fiind sfinții părinți și canoanele vechilor soboare. După expresia lui Lucian Blaga, „Maior a frământat cu pricepere aluatul, în care au intrat făină de la multe mori și apă de la atâtea izvoare fără nume”¹⁸⁷. Mai vârstnicul Micu a fost și el un mare predicator („concinator”) al Bisericii Unite, alături de Petru Maior, însă pe un registru de tradiție bisericească internă. A reușit să-și tipărească în 1784 un volum conținând cuvântări funerare¹⁸⁸, dând astfel curs „îndemnului multor creștini” de a scoate o astfel de carte. Ca model de propovedanie pe seama preoților, cartea a avut un succes deosebit în posteritate, fiind reeditată la Sibiu în 1842 și la Arad în 1907, de către ortodocși. Pedagogia specială, „ars bonae mortis”, este ornamentată la autorul nostru cu pildele cele mai frumoase din sfinții părinți, atât de cunoscuți lui. Scopul era crearea unei atitudini creștinești, înțelepte și împăcate în fața morții, care este poarta spre veșnicie. O pedagogie diferită trebuie să aibă concinatorul atunci când cuvântează în biserică, sub

¹⁸³ *Prediche sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului, I – III, Buda, 1810 – 1811.*

¹⁸⁴ *PROPOVEDANII LA ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI, BUDA, 1809.*

¹⁸⁵ *Didahiile adecă învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți, Buda, 1809.*

¹⁸⁶ Maria Protase, *Petru Maior...*, p. 145.

¹⁸⁷ *LUCIAN BLAGA, GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA, BUCUREȘTI, 1966, P. 205.*

¹⁸⁸ *PROPOVEDANIE SAU ÎNVĂȚĂTURI LA ÎNGROPĂCIUNEA OAMENILOR MORȚI. ACUM DE PREOTUL SAMOIL CLAIN DE SAD FĂCUTE. CU BUNĂVOINȚA CELOR MAI MARI. TIPĂRITU-S-AU ÎN BLAJ CU TIPARIUL SEMINARIULUI. 1784.*

semnul vieții, și nu al morții. Samuil Micu a pregătit pentru tipar și un volum cu asemenea omilii, care, a rămas până astăzi în manuscris¹⁸⁹. La ambii autori, această teologie periferică se subsumează eforturilor de a instila ascultătorilor impulsuri de conștiință evoluată, ca tehnică de aplicare a concepției proprii despre luminarea maselor și limitele acestei luminări în spațiul românesc din Transilvania. După vorba lui Petru Maior, „binele cel adevărat, cinstea cea adevărată, aurul cel adevărat e acela carele purtăm înlăuntrul nostru”. În cazul lui Samuil Micu, genul de filosofie rudimentară din omilii, necesară în peisajul ardelean al vremii, venea dinspre un om cu o pregătire filosofică excepțională, confirmată de cursurile ce le-a urmat la Viena, de numeroasele scrieri filosofice rămase în manuscris și de lucrările publicate în timpul vieții¹⁹⁰. După un vechi tropism al filosofilor, s-a atașat de un sistem filosofic, în cazul său raționalismul lui Christian Wolf (1679 – 1754), „filosoful luminilor germane”¹⁹¹, sau, după aprecierea discipolului său Friedrich Christian Baumeister, profesor de filosofie la Görlitz, „princeps philosophorum nostrae aetatis”¹⁹². Acestuia din urmă i s-a publicat în 1771, la Cluj, un manual de filosofie vestit în tot Imperiul¹⁹³, prin care Micu vine în contact cu zestrea wolfiană, parte a Aufklärungului austriac integrată în „fluidul gândirii filosofice a Europei din acea vreme”¹⁹⁴. Apropierea călugărului și teologului tradiționalist de la Blaj de această monografie, unde epigonul lui Wolf pune în pagină un sistem care concepe filosofia ca „știința tuturor lucrurilor, a lumii și a rațiunii posibilităților”¹⁹⁵, trădează disponibilitatea ardeleanului nostru pentru noul val impus continentului de regența crescândă a filosofiei, ca și atașamentul pentru valorile cu tentă oficioasă indicate de varianta iluministă a Vienei. Sub acest nou și atractiv impuls, Micu a tradus și publicat lucrarea lui Baumeister în întregime¹⁹⁶, reușind să publice, numai două diviziuni, pe care el le numește „filosofia cea cuvântătoare”¹⁹⁷ și „flosafia cea lucrătoare”¹⁹⁸. Ca în cazul teologiei și, parțial, al

¹⁸⁹ Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 434, fără numele autorului. Pe cotorul volumului manuscris e imprimat: „Samuelis Klein conciones”.

¹⁹⁰ Vezi Pompiliu Teodor, Samuil Micu: traduceri și prelucrări filosofice, în vol. Interferențe culturale europene, Cluj-Napoca, 1984, p. 119-143.

¹⁹¹ D. Popovici, Studii literare. I. Literatura română în epoca „luminilor”, Cluj, 1972, p. 202.

¹⁹² „Prințul filosofilor remii noastre”. Mecanismul „la a doua mână” nu era o noutate și va continua să funcționeze. La mijlocul secolului al XIX-lea, Simion Bărnuțiu va recepționa filosofia kantiană prin intermediul unui discipol celebru, Wilhelm Traugott Krug, a cărui sinteză filosofică o traduce prelucrat în limba română (vezi Simion Bărnuțiu, Filosofia după W. T. Krug, ediție princeps după manuscris inedit, studiu introductiv de Ionuț Isac, text îngrijit, cronologie și notă asupra ediției de Ioan Chindriș, Cluj-Napoca, 2004).

¹⁹³ *Elementa philosophiae recentioris usibus juventutis scholasticae accomodata, et pluribus sententiis exemplisque ex veterum scriptorum Romanorum monumentis illustrata. Claudiopoli, 1771.*

¹⁹⁴ D. Popovici, op. și loc. cit.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ După opinia lui Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, în *Studiu introductiv la Samuil Micu, Scrieri filozofice*, București, 1966, p. 37.

¹⁹⁷ Loghica, adecă partea cea cuvântătoare a filosofiei. În Buda. S-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a iversității Peștii. 1799. În 8°, 250 pagini.

istoriei, adevărata furie a tălmăcirilor în limba română îl animă și aici. Dacă din acest imbold nu a rezultat o gândire românească originală, traduceri filosofice ale lui Micu își justifică importanța prin exercițiul de formare a unei terminologii filosofice românești pe baza imboldului occidental. Simptomatică este, apropierea ardeleanului de dreptul natural („legile firei”), care bătea la porțile conștiințelor europene prin opera lui Herder și care se va dovedi mai puternic în lupta politică a ardelenilor decât dreptul istoric. Pe această fâșie de opțiune, Micu este un precursor al lui Simion Bărnuțiu, artizanul popularizării dreptului natural la români. Enciclopedismul Școlii Ardelene este mai aproape de modelul occidental prin înclinația lui Gheorghe Șincai pentru științele exacte, „științele naturii” după vechea lor denumire. Dovadă este lucrarea sa *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*¹⁹⁹, în fapt o traducere după foarte populara carte de fizică a germanului I. H. Helmuth, *Volksnaturlehre zur Dämpfung des Aberglaubens*, tipărită în mai multe ediții între 1786 – 1800, răstimp în care se poate data și începutul, dacă nu terminarea traducerii. Un imperativ al politicii habsburgice era ameliorarea statutului de cetățean eficient, luminat, capabil să presteze o muncă rațională, aducătoare de venituri pe seama statului, prin impozite. Cartea de popularizare a lui Helmuth se adresa celor mai simpli cetățeni ai Imperiului, dar și copiilor, încercând să dezrădăcineze vechi și dăunătoare – pentru scopul arătat – obiceiuri și superstiții populare, prin explicarea științifică a fenomenelor naturale. În cazul românilor ardeleni, combaterea credințelor deșarte era vitală pentru biserică și societate, în urma acțiunii demolatoare a calvinismului unguresc din secolul al XVII-lea. De oroarea practicilor calvine și în lipsa unei ierarhii care să îi mai reprezinte în sfera credinței – spune marele istoric ortodox David Prodan – românii din Ardeal și-au redus viața religioasă la un minimum de conținut, unde puținele elemente creștine autentice erau sufocate de superstiții populare, folclor și practici păgâne²⁰⁰. Unirea cu Roma i-a scos din acest marasm, firește pe cei rămași fideli unirii, restaurând practic viața creștină, reconstituind-o. În acest efort de aducere a oilor rătăcite în staulul normal, combaterea superstițiilor era o problemă de viață și de moarte, așadar cărți de felul traducerii lui Șincai după Helmuth își justificau necesitatea. Șincai a deschis acest capitol și totodată a lărgit aria de interes a Școlii Ardelene clasice cu dimensiunea științifică, în tonul enciclopedist al epocii. Corifeul nostru este autorul a încă două lucrări de științele naturii, rămase în manuscris, o *Istorie a naturii sau a firei*²⁰¹, adaptare după același Helmuth, și un

¹⁹⁸ Legile firei, یتھیکا și politica sau filosofia cea lucrătoare, în patru părți împărțită și întru acest chip așezată pe limba românească. (...) Sibii, în tipografia lui Petru Bart, 1800. In 8°, 428 pagini.

¹⁹⁹ Rămăsa în manuscris, ca aproape toată creația Școlii Ardelene, *Învățătura...* a fost publicată la Editura Științifică, București, 1964, într-o ediție îngrijită de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, cu o prefață de D. Prodan.

²⁰⁰ D. Prodan, *Supplex Libellus...*, p. 107.

²⁰¹ Manuscris păstrat la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, cota ms. rom. 422.

dicționar intitulat *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae*²⁰², dicționar despre cele trei regnuri din natură: mineral, animal și vegetal. Ultima lucrare este un precursor categoric în cultura noastră și, alături de numeroase manuscrise inedite de mare valoare ale Școlii Ardelene, își așteaptă încă exegeții care să le pună în lumină. Cât îl privește pe Petru Maior, acesta a fost implicat, ca revizor al cărților românești la Universitatea din Pesta, în falanga terminală a Aufklärungului austriac: publicarea unor învățături practice pe seama agricultorilor, în anii grei ai războaielor napoleoniene, când foametea și bolile au lovit cu putere toate provinciile Imperiului. Ca om care trăiește efectiv în mijlocul țăranilor vreme de un sfert de secol, în calitate de protopop și lider național local, Maior avea și cunoștințele necesare despre cultura pământului, și limbajul adecvat pentru a da o versiune românească populară acestor texte elaborate central, în limba germană, apoi traduse în principalele limbi vernaculare din Imperiu. Sub forma unor broșuri tipărite, au apărut șapte asemenea traduceri: despre cultivarea bumbacului²⁰³, despre cultivarea pomilor²⁰⁴, despre situația de criză când zahărul era nevoie să-l extragă din tulei de porumb sau din sirop de copaci²⁰⁵, despre cultivarea viței de vie²⁰⁶, sau despre bolile animalelor și vindecarea acestora²⁰⁷. Este aproape neverosimil ca un erudit de seama autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dacia* să se fi implicat în asemenea acțiuni, azi aparent mărunte²⁰⁸, tocmai în anii marilor sale sinteze, când alături de monografia istorică trebuie adăugată *Istoria bisericii românilor*²⁰⁹ din 1813 și *Ortographia romana* din 1919. Dar fără această implicare „mărunță”, profilul iluminist al lui Maior nu ar fi întreg. Pedagogia rurală desfășurată pe un program religios în anii protopopiatului de la Reghin este continuată acum pe unul economic. Totul devine și mai clar când cititorul descoperă că nici la acest nivel strict pragmatic, de vulgarizare a unor cunoștințe

²⁰² Manuscris păstrat la aceeași bibliotecă, cota ms. rom. 482.

²⁰³ Învățătura lui Carol Filibert de Lastirie despre sădirea bumbacului, Buda, 1910.

²⁰⁴ Învățătură pentru prăsirea pomilor, scrisă de Haintl Franțisc, domnul Rășpacului și Necsingului, a mai multe învățate și iconomicești soțietăți împreună soț, Buda, 1812.

²⁰⁵ Învățătură de a face sirup și zahar din mustul tuleilor de cucuruz, după ce s-au cules cucuruzul de pre ei, întocmită de Ioan Nep. Neuhold, Buda, 1812; Pentru facerea zaharului din mustăreață de jugastru, Buda, 1812; Disertație a lui Ioann Bürger M. D. despre zahăr, carele și din must de tulei de cucuruz și de jugastru se face, scurtată și pre limba românească prefăcută, Buda, 1813.

²⁰⁶ Învățătură despre agonisirea viței de vie și despre măestria de a face vin, vinars și oțet, întocmită de autorii Șaptal, Parmentier și Dussieux și în acest chip scurtată de abatul Ludovic Mitterpacher, iară acum prefăcută în limba românească, Buda, 1813.

²⁰⁷ Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țară și a celor ce se leagă și a unor boale sporadice, adecă pe ici pe colo îmblătoare, ale vitelor celor cu coarne, precum și a cailor, a oilor și a porcilor, Buda, 1816.

²⁰⁸ Autenticitatea lui Petru Maior ca traducător al acestor broșuri a fost probată de N. A. Ursu, prin argumente de ordin lingvistic (N. A. Ursu, Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior, în „Limba română”, X, 1961, nr. 2, p. 135-143. Vezi și Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, București, 1990, p. 195-202.

²⁰⁹ S-a tipărit aproape integral la Buda, în 1813, dar nu a fost definitivată și nu a avut circulație, fiind oprită în parcurs la intervenția episcopului Ioan Bob. Reeditată recent: Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș, I, București, 1995.

agrotehnice, tĂlmăcitorul în limba română nu uită marile comandamente naționale care i-au animat generația, între care cultivarea limbii este fibra regentă. Citind aceste broșuri – își asigură el publicul rustic – „nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte [neologisme, n. n.], ci și noao cunoștință de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește te vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogăți dialecta patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoiesc”²¹⁰.

Alinierea la lumea europeană a fost idealul cu care au pășit românii ardeleni la Unirea cu Roma, în anul 1700. Această aliniere a avut urcușurile și coborâșurile ei pe întrecul parcurs al secolului al XVIII-lea, zis „al luminilor”, în fruntea năzuinței situându-se constant Biserica Română Unită, formatoarea elitelor intelectuale moderne în cultura noastră. Vehiculul spre marea cultură a Europei a fost varianta austro-germană a iluminismului, Aufklärungul, a cărui suburbie aparent modestă, dar vitală pentru evoluția modernă a culturii românești, a fost Școala Ardeleană. Din centrul providențial al Blajului s-au ridicat mari pasionați a erudiției cu caracter enciclopedist, de la înalte investigații asupra limbii și istoriei neamului la fondarea unei teologii cu scop spiritual dar și educativ, de la democratizarea prin școli și manuale a cunoștințelor epocii la aclimatizarea unor științe fără trecut la românii ardeleni, ca filosofia, științele naturii sau agrotehnica. Pe un traseu descrescând ca fervoare în funcție de urgențele punctuale, primând desigur cele politice, întreaga desfășurare de forțe a Școlii Ardelene a fost închinată, cu devoțiune recunoscută în posteritate, servirii exemplare a intereselor națiunii române, în epoca formării sale ca imagine și conștiință modernă, a emancipării acestei națiuni și conturării ideii mature de unitate a ei.

IOAN CHINDRIȘ

²¹⁰ Ap. Serafim Duicu, op. cit., p. 197.